

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЛІНГВІСТИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Кафедра психології і туризму

(назва кафедри)

Кваліфікаційна робота магістра

на тему:

«Нормативні та особистісні аспекти реалізації професійної етики в діяльності психолога-практика»

Допущено до захисту

«___» _____ року

студента групи МПс01-20

факультету туризму, бізнесу і психології
освітньої програми Психологія _____

(назва)

за спеціальністю 053 Психологічні
дослідження і консультування _____

(код, назва)

Федій Юлії Олегівни

(ПІБ студента)

Завідувач кафедри

психології і туризму _____

(найменування кафедри)

Науковий керівник:

доцент, кандидат психологічних наук
Кириленко Валентина Граціянівна _____

(науковий ступінь, вчене звання, ПІБ)

(підпис)

(ПІБ)

Національна шкала _____

Кількість балів _____

Оцінка ЄКТС _____

**MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF UKRAINE
KYIV NATIONAL LINGUISTIC UNIVERSITY**

Chair of Psychology and Tourism

Master's Degree in Psychology

on the topic:

**«Normative and Personal aspects of the Professional Ethic implementation
in the work of the Practicing Psychologist»**

*Admitted to the defence of
a thesis*

« » _____

Student of group MPS 01-20
Department of Translation
educational and professional
program
Psychological research
and counseling
Speciality: 053 Psychology
Fedii Yuliia

Head of a chair

(signature) (Full name)

Research Adviser:
Candidate of Psychology,

V.G. Kyrylenko

National scale _____
Scores _____
ECTS _____

Анотація

Кваліфікаційна робота магістра на тему: **«Нормативні та особистісні аспекти реалізації професійної етики в діяльності психолога-практика»**

Об'єкт дослідження – реалізація професійної етики в професійній діяльності психолога-консультанта.

Предмет – нормативні та особистісні аспекти реалізації професійної етики в діяльності психолога-практика.

Метою даної роботи є дослідження полягає в теоретичному обґрунтуванні та експериментальній перевірці необхідності та доцільності формування та реалізації нормативних та особистісних аспектів етики спілкування сучасного психолога-консультанта та пацієнтів у форматі психологічного тренінгу.

Робота складається з 3 розділів:

У першому розділі розглянуті теоретичні основи професійної етики психолога-консультанта, проведено історико-філософський аналіз поняття, особливості дотримання та зміст професійної етики в роботі психолога-консультанта.

У другому розділі викладені основні методи та методики емпіричного дослідження щодо стану сформованості професійної етики психолога-консультанта, проводиться аналіз та інтерпретація результатів дослідження.

У третьому розділі пропонується подальший формувальний експеримент, а саме проведення тренінгової роботи з розвитку компетентності етичного спілкування суб'єктів консультаційного процесу;

Ключові слова: професійна етика психолога-консультанта, зміст професійної етики психолога, етика вербального спілкування психолога, етика невербального спілкування психолога, етика спілкування психолога - консультанта з пацієнтом, етика ділового спілкування.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
 РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИКО-ІСТОРИЧНІ ЗАСАДИ ЕТИЧНОГО РОЗВИТКУ СУБ'ЄКТ-СУБ'ЄКТНОЇ ВЗАЄМОДІЇ У КОНСУЛЬТАТИВНОМУ ПРОЦЕСІ	
1.1 Теоретичний аналіз професійної етики як психологічної проблеми: історико-філософський аналіз поняття.....	7
1.2 Особливості дотримання етичних принципів в роботі психолога-консультанта.....	10
1.3 Етична компетентність психолога-практика як умова його професійної успішності	15
1.4 Особливості та зміст професійної етики в діяльності сучасного психолога-практика	17
Висновки до першого розділу.....	27
 РОЗДІЛ II. МЕТОДОЛОГІЧНЕ ОБҐРУНТУВАННЯ ТА ПРОЦЕДУРА ПРОВЕДЕННЯ ЕМПІРИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ	
2.1. Обґрунтування методів дослідження.....	28
2.2. Характеристика вибірки учасників дослідження та процедура дослідження.....	42
2.3 Аналіз отриманих даних.....	45
Висновки до другого розділу.....	50
 РОЗДІЛ III. ПОКРАЩЕННЯ РІВНЯ ЕТИКИ СПІЛКУВАННЯ ПІД ЧАС КОНСУЛЬТАЦІЙНОГО ПРОЦЕСУ	
3.1. Тренінг розвитку компетентності етичного спілкування суб'єктів консультаційного процесу	51
Висновки до третього розділу.....	55
 ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ.....	 56
 ДОДАТКИ	 59
 СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	 62

ВСТУП

Актуальність дослідження. Стратегічна мета психологічного консультування у XXI столітті спрямована допомогти кожному пацієнту усвідомити себе людиною гуманістичного типу, вільною та самодостатньою. Тому особливої актуальності для сучасного консультаційного процесу набуває ефективність професійної діяльності організатора та безпосереднього учасника консультативного процесу – психолога-консультанта.

На думку вчених, в залежності від того, як саме сучасний психолог розуміє життєвий сенс етико-моральних цінностей та поведінки у сучасному світі, він може або полегшити особистісне зростання собі та своїм пацієнтам, створити сприятливі умови для перебігу консультацій, або, навпаки, ускладнити цей процес: створити або підтримувати в консультаційному середовищі привнесений ззовні негативний психологічний фон бездуховної, непорядності, загальної неетичності поведінки, яка нині активно пропагується сучасними соціально-політичними, економічними та іншими чинниками розвитку суспільства.

Своєрідим засобом подолання цих деструкцій у консультативному процесі може стати морально-етична компетентність психолога, як зразок доцільної суспільної поведінки, шлях налагодження продуктивного спілкування та поле захисту особистості самого психолога у конфліктних ситуаціях.

Доцільно підкреслити, що проблема морального вдосконалення людей привертала увагу просвітителів, науковців, педагогів та психологів у різні часи світової та вітчизняної історії. Підтвердженням цьому є праці мислителів античності (Сократ, Платон, Аристотель, М. Квінтіліан), представників класичної філософії (Г. Гегель, Й. Кант), видатних зарубіжних (Я. Коменський, Й. Песталоцці, Я. Корчак, М. Канн, А.Е. Айви, С. Гледдинг, В. Уоллес, Д. Холл) та українських психологів (Климчук В.О., Горбунова Е.Е., Колтунович Т.А., Малахов В.А.).

Проблема морально-етичного розвитку психолога знаходить своє відображення й у працях сучасних вітчизняних учених: Н.Д. Лінде, Карандашев В.Н., Крилов А.А., Юр'єв А.И., Б.Д. Карвасарский.

Нині вітчизняними дослідниками досить активно досліджується проблема формування етичної складової у різних соціально орієнтованих сферах людської діяльності: екологічна етики (С. Михайлюк), економічна етики (І. Маслікова) та етика бізнесу (Г. Алоні), етика ЗМІ (Г. Хлистун) та журналістська етика (С. Криворучко, Я. Ширченко), інформаційної етики в просторі комунікативних процесів (Г. Миролубенко), політична етика (В. Бушанський, І. Кучеренко) тощо.

З огляду на актуальність проблеми, її теоретичне та практичне значення для організації діяльності консультативного процесу була визначена тема дослідження: **“Нормативні та особистісні аспекти реалізації професійної етики в діяльності психолога-практика”**.

Мета дослідження полягає в теоретичному обґрунтуванні та експериментальній перевірці необхідності та доцільності формування та реалізації нормативних та особистісних аспектів етики спілкування сучасного психолога-консультанта та пацієнтів у форматі психологічного тренінгу.

Об'єкт дослідження – реалізація професійної етики в професійній діяльності психолога-консультанта.

Предмет – нормативні та особистісні аспекти реалізації професійної етики в діяльності психолога-практика

Гіпотеза: етична компетентність психолога-практика позитивно впливає на результативність консультаційного процесу.

Відповідно до об'єкта, предмета і мети дослідження сформульовано **завдання:**

1. Здійснити аналіз розвитку етико-психологічних ідей в історії вітчизняної та зарубіжної психологічної думки.
2. Вивчити особливості та зміст професійної етики психолога-консультанта в умовах сучасного консультаційного процесу.

3. Дослідити стан сформованості етичної компетентності психолога-консультанта.

4. Розробити психологічний тренінг розвитку компетентності етичного спілкування психологів-консультантів та пацієнтів.

Методи дослідження: Для розв'язання поставлених завдань, досягнення мети, використано теоретичний порівняльно-логічний аналіз наукової літератури з метою з'ясування стану розробленості досліджуваної проблеми; психологічне спостереження, бесіди, анкетування, інтерв'ю з метою вивчення професійно-етичної поведінки психологів й стану оцінювання цієї поведінки пацієнтами та статистичний аналіз отриманих результатів констатувального дослідження; систематизація, узагальнення та психологічне моделювання, що дало змогу сформуванню структурно-змістову основу та перспективи подальшого розвитку етичної компетентності сучасного психолога-консультанта.

Теоретико-методологічною основою дослідження виступають праці та дослідження багатьох вітчизняних та зарубіжних психологів.

Надійність та достовірність отриманих в ході дослідження даних забезпечено якісним та кількісним аналізом, використанням методів математичної статистики. Математично-статистична обробка даних передбачала порівняння середніх, максимальних та мінімальних значень, стандартного відхилення, визначення зв'язку між досліджуваними елементами.

Наукова новизна отриманих результатів полягає в тому, що вивчалися *уперше* вивченні та проаналізовані особливості професійної етики сучасного психолога, на засадах вивчення специфіки психологічної професії та феномену етичного в організації людських стосунків;

удосконалено структуру професійної етики сучасного психолога-консультанта з урахуванням етико-психологічних знань про вербальну та невербальну поведінку людини та професійний імідж у сучасному діловому спілкуванні.

подальшого розвитку набули дослідження функціональних можливостей етичної поведінки психолога.

Експериментальна база дослідження. Дослідження проводилося з грудня 2020 року по вересень 2021 року та складалося з 2 етапів: теоретичного та практичного.

Дослідженням було охоплено 48 осіб віком від 19 до 52 років.

Апробація результатів магістерської дипломної роботи. Основні положення та результати роботи доповідались та обговорювались на Міжнародній науково-практичній конференції та на Всеукраїнській науково-практичній конференції.

Структура та обсяг дипломної роботи. Дипломна робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг роботи становить 69 сторінок. Основний зміст викладено на 55 сторінках друкованого тексту. Робота містить 3 таблиці та 3 рисунка та 2 діаграми. Список використаних джерел складає 46 найменувань.

РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИКО-ІСТОРИЧНІ ЗАСАДИ ЕТИЧНОГО РОЗВИТКУ СУБ'ЄКТ-СУБ'ЄКТНОЇ ВЗАЄМОДІЇ У КОНСУЛЬТАТИВНОМУ ПРОЦЕСІ

1.1 Теоретичний аналіз професійної етики як психологічної проблеми: історико-філософський аналіз поняття.

Елементи пізнання етики трапляються у вченнях давніх філософів, педагогів і психологів, які намагались осмислити специфічні проблеми моралі. Але саме психологічна допомога як така існувала лише опосередковано і здійснювалась шляхом релігійних (сповідь), медичних (лікування) та педагогічних (навчання, просвіта, виховання) практик. Сучасні дослідники психологічної етики стверджують, що її виникнення як такової пов'язане з появою консультаційної професійної діяльності, зумовленої соціально-економічними причинами і духовним розвитком особистості та суспільства[1].

Важливу роль в історії етики відіграло вчення давньогрецького філософа Сократа (прибл. 470- 399 до н. е.). Застосовуючи метод самопізнання, він дійшов висновку, що сутність людського життя полягає в моральності. Важливим принципом формування моральних якостей молодої людини для Сократа був принцип єдності слова, знання і справи.

Одним із кращих учнів Сократа був давньогрецький філософ Платон (428 або 427 - 348 або 347 до н. е.), який й надалі розвивав вчення свого вчителя, і він стверджував що спілкування між людьми має базуватися на таких якостях як розсудливість, справедливість, щирість, дотримання всіх моральних норм. Розмірковуючи про те, що душа людини розуміє та розмовляє сама з собою відомий філософ поставив дуже важливе для сучасної психологічної науки питання про внутрішній діалог.[2]

Від того, з академії Платона, яка проіснувала понад тисячу років, вийшло багато педагогів, зокрема давньогрецький філософ Арістотель (384-322 до н. е.), який й визначив предмет і ознаки етики як науки. Він стверджував, що кожна людина має володіти високими моральними добродіями, серед яких виокремив десять основних: мужність, розсудливість (стриманість, поміркованість), щедрість, пишність, величавість,

честолюбство, справедливість (рівність), правдивість, дружелюбність, люб'язність.

Перші психотерапевтичні втручання, запропоновані більше тисячі років тому Гіппократом, лягли в основу більшості сучасних технік: системного діагностичного інтерв'ю, збирання анамнезу, побудови психотерапевтичних відносин довіри і навіть інтерпретації снів та усвідомлення затамованих почуттів.

Грецька культура та психологія справили значний вплив на культуру й психологію Риму. Джерелами етики стали праці Марка Аврелія "Наодинці з собою. Роздуми", Луція-Аннея Сенеки "Про благодіяння", "Моральні листи до Луцилія", Марка-Фабія Квінтіліана "Про виховання оратора" та ін.

В епоху Середньовіччя лише релігійна, медична та педагогічна (навчання, просвіта, виховання) практики були відкритими формами діяльності, через які підспудно здійснювалася психологічна допомога людині. В той час всі ці сфери життя мали переважно богословський євангельський характер. Тому етика спілкування розроблялася на засадах добра, милосердя та любові. Ідеалом у цей час була така людина, яка відмовлялася від задоволення і спокус земного життя, прагнула до неба. Через віру, розум, доброту, справедливість "вчитель" повинен привести "учня" до розуміння сутності Бога як абсолютного зразка морально-етичної поведінки для людини. [6]

Починаючи з XVIII століття, теорії, запропоновані Гіппократом, почали допрацьовуватися, своїм народженням консультування і психотерапія зобов'язані психіатрам Й. Брейєру і З. Фрейду. Саме вони розробили метод "лікування розмовою" через катарсис і заклали основи психіатричного консультування.

Науковець Нового часу, відомий філософ Б. Спіноза в своїй праці "Етика" наголошував на важливості ролі людської індивідуальності в різних психологічних станах, афоректах. За думкою філософа, те як сама поводить себе людина в гніві, радості, співчутті, любові це і проявляє її внутрішній світ.

Втім він зазначив, що індивідуальність будь якої поведінка є об'єктивною необхідністю, що не знімає з людини відповідальності за її вчинки. Англійські філософи Томас Гоббс (1588-1679) і Джон Локк (1632-1704) намагалися довести, що суспільна мораль і мораль особистості взаємопов'язана і визначаються обставинами життя людей та їх інтересами. Інтереси людей визначають характер і зміст спілкування між ними – писали вони. [2]

Ці ідеї отримали детальне обґрунтування в роботах французьких просвітителів XVIII ст. Поля Андріа Гольбаха (1723-2789) і Клода Адріана Геловеція (1715-17771).

На взаємозв'язок моралі людей і їх життєвого досвіду вказував Вольтер (1694-1778), відзначаючи, що критерієм моральності вчинків являється їх користь для суспільства.

Досить актуальними на сьогодні є висловлювання Жан Жака Руссо (1712-1778) про роль почуттів і природних інстинктів людини і її поведінці. Таке саме можна сказати про вчення німецького філософа Іммануїла Канта (1724-1804) про обв'язок як основі моральний і про моральний закон. Більшість основоположників консультування вважали себе вчителями і соціальними реформаторами. Їх основним завданням було навчати дітей та молодь, представляти їм знання, які дозволяли краще орієнтуватися в собі, в інших людях і в світі професій. [2]

Отже вивчення джерел етики засвідчує давній факт її виникнення як нагальної потреби забезпечення ефективності та продуктивності людського спілкування. Віддавна філософи намагаються осягнути сенс людського буття, сутність і зміст, форми вияву моральної поведінки людини, дотримання нею вимог розуму і почуттів. Сучасний підхід щодо надбань психологічної, етичної думки вимагає не лише усвідомлення необхідності її збереження, але й творчо-пізнавального розвитку ідей етичної поведінки як успішної та суспільно-доцільної, такої, що дозволяє людині зберігати своє власне «Я».

1.2 Особливості дотримання етичних принципів в роботі психолога-консультанта

Ключовою проблемою у вирішенні питання щодо створення комфортних психологічних умов консультативного середовища на засадах морально-етичної компетентності учасників консультативного процесу стає врахування основних *деструктивних чинників*, які негативно впливають на моральне самопочуття людини. Особливо важливого значення у цьому в контексті набуває проблема загального культурного занепаду, яку вчені у першу чергу пов'язують з деструктивною за своїм характером філософією та естетикою *постмодернізму та постпостмодернізму* другої половини ХХ століття. Для цієї течії характерне досить примітивне, бездуховне тлумачення людської природи, яка, нібито має бути спонтанною, розкутою, інстинктивною, тобто ніяким чином не підготовленою всім попереднім культурним розвитком до збільшення в ній людяності. «Постмодернізм старанно намагається повернути людство, особливо молодь, до первісного стану» На засадах такої чутливості відбувається «аніمالізація» людини, що приводить її у стан дикунства. Створюється досить небезпечний для людської свідомості стан: потік негативної інформації, що обрушується на сучасну людину, стає позамежним подразником, таким, що викликає перебудження та зриви в роботі нервової системи. На фоні неправильного харчування та гіпервітамінозів у людей розвивається незвична аморальна, позбавлена будь-яких елементів етики, поведінка, що отримала назву *девіантної*. [5]

У вирішенні питання гармонізації взаємодії людини із навколишнім середовищем та її індивідуально-творчого розвитку на засадах морально-етичної поведінки на перший план висувається етичний потенціал історико-культурного здобутку людства. Руйнівником цього потенціалу нерідко виступають *соціальні віруси*. Цей термін запроваджений відомим ученим А. Субетто. Це – «певні зразки поведінки, що нав'язуються людині, суспільству, етносу через свідомість шляхом інформаційного впливу. Вони руйнують природну, традиційну для даного суспільства еволюцію» [23].

Соціальний вірус, як негативний антигуманний та руйнуючий морально-духовні, індивідуально-творчі основи людського «Я» сучасний об'єктивний чинник, поводить себе щодо людини вкрай жорстко, швидко відвойовує власні позиції. «По суті він паразит, що швидко розмножується, протестує проти традиційних засад суспільства, знаходить прогалини, демонструє негативні моменти та через це руйнує його» [26]. Прикладом таких «соціальних вірусів», що швидко отримують схвалення й негайного повторювання людьми у власній поведінці, можуть бути зразки зухвалої, неетичної, цинічної поведінки політичних лідерів суспільства, епатажних постатей культурного та спортивного життя нації тощо.

Найбільш повною картина негативних дій навколишнього середовища на морально-етичну свідомість сучасної особистості представлена в дослідженнях вчених вальдорфської школи. Ними виділені такі чинники впливу на морально-етичну диспозицію сучасної людини, що викликає значні труднощі в організації психологом консультативного процесу, дотримання останнім етичних норм та правил професійної поведінки: телебачення та відео; комікси; перенавантаження органів чуття; раннє тренування інтелекту; комп'ютерні ігри; алкоголь та наркотики; душевні травми (пригніченість, поверховість, пасивність, відчуження між близькими людьми, страх); розбещувальні дії; радіоактивне забруднення.[11]

За дослідженням кандидата медичних наук М. Сократова (2007 р.) причинами агресивної, неетичної поведінки сучасної людини є: проблеми емоційного розвитку, стрес, депресія, зниження емоційного тону, імпульсивність емоційних реакцій (60% сучасної молоді знаходяться в суміжних станах неврастенії, астенії, психастенії), переживання людиною емоційного відчуження та відчуття самотності; наявність конфліктних міжособистісних відносин, незадоволеність внутрішньосімейною ситуацією; підвищена тривожність, фобії, неадекватна самооцінка, низький ступінь самоприйняття; різноманітні порушення психофізіологічних особливостей розвитку тощо.

Окремим питанням дослідження значення й ролі професійної етики психолога стає вивчення *регулятивної* ролі духовно-етичних цінностей в умовах сучасного суспільства, доведення необхідності й доцільності запровадження законів етики у формуванні відносин психолога консультанта з пацієнтами, їх родичами тощо.

Отже, якщо раніше в людському житті домінували пізнавальні, естетичні, релігійні цінності, зараз настає час коли визначного пріоритету людського буття набувають саме морально-етичні цінності, бо від цього залежить саме виживання земної цивілізації та протистояння щодо розвитку девіантної поведінки.[13]

В.Малахов зазначає, що у міру зростання науково-технічного й виробничого потенціалу людства, підвищення «здатності людини впливати на стан навколишнього буття і на кардинальні умови свого власного існування та все більша потреба у спілкуванні та узгоджених взаємодіях дедалі важливішою стає власне моральна спрямованість її конкретних дій»[24,25].

Людство вижило, зміцнилось і досягло сучасного рівня розвитку завдяки етично-моральному змісту процесу виховання. Виховання виникло разом з людським суспільством, ставши невід'ємною частиною його життя і розвитку. Саме тому виховання – це загальна і «вічна» категорія (І.Подласий,2000 р.) . В основі змісту морального виховання лежать загальнолюдські морально-духовні цінності.

У наш час історично набуті та історично-закріплені, *моральні цінності* людства, стають чи не єдиними, людиноцентрованими, зразками оптимальної взаємодії людей у суспільстві. Вони мають характер позитивного, ціннісного ставлення до співрозмовника, уваги та поваги до його особистості, визнають пріоритетними такі чесноти як гідність, честь, порядність, виваженість тощо. Ці моральні цінності мають надзвичайно великий позитивний вплив на особистість кожної людини в силу психічних, природних особливостей кожного людського індивіда сприймати добро та відчувати крайню життєву необхідність в ньому.[11]

В теорії практики сучасного менеджменту процесу психологічного консультування досить активно розробляється питання психологічного аналізу моральних норм організації та активне запровадження *психологічного етикету* як засобу протистояння різноманітним духовним деструкціям що їх відчуває психолог. Так активно дискутуються питання організації міжособистісних етичних відносин в консультативному середовищі; вивчаються умови створення комфортного морально-психологічного клімату в процесі терапії чи консультування; вивчаються етика та стиль психолога; особливості самовдосконалення та самовиховання консультанта (через морально-етично самоосвіту та оволодіння навичками самотерапії); досліджується профілактика конфліктів (знання законів та етичних норм їх попередження або вирішення); розробляються та удосконалюються змістові складові етичного кодексу психолога тощо.

Проведене в рамках наукової роботи дослідження дозволило виділити наступні знакові *характеристики етики сучасного психолога-консультанта*, що мають регулятивно-психологічну функцію у професії. Дотримання (актуалізація) цих функцій у професійній діяльності психолога дозволяє йому бути ефективною, успішною, а втім щасливою особистістю яка володіє ефективними прийомами та засобами впливу на пацієнтів та має можливість налагодження стійких взаємозв'язків з пацієнтами на рівні духовних відносин. Окреслимо ці морально-регулятивні характеристики:

1. Працю психолога-консультанта традиційно відносять до типу професій «людина-людина», а знання правил взаєморозуміння та ефективної взаємодії людей на засадах чіткого дотримання правил та законів етики у таких професіях стають першозначущими;
2. Основний вид діяльності психолога-консультанта – спілкування, успішність якого вимагає створення особливого психологічно-комфортного середовища на засадах Добра, Любові та Свободи. Ефективність психологічно-продуктивного спілкування цілком залежить від його наповненості морально-етичними

загальнолюдськими нормами поведінки учасників спілкування. Ними виступають: психолог-консультант (як основний організатор та ініціатор спілкування), пацієнт, рідні пацієнта.

3. Етично виважена поведінка психолога дозволяє йому бути досить успішним у своїй професійній діяльності тому, що:

А) етичність стає *засобом* заохочення до спілкування (н-д, через щирість та ввічливість у привітанні та спілкуванні, відповідній невербальній поведінці – добра посмішка, як готовність почути співрозмовника, відкриті жести та рухи, розвернута до пацієнта відкрита поза, елегантний зовнішній вигляд, доречна зачіска, парфуми, макіяж тощо).

Б) етична поведінка психолога стає для пацієнтів прямим *прикладом* суспільно-доцільної ефективної поведінки ;

В) етичність психолога – для пацієнтів стає *джерелом* поповнення власного соціального досвіду спілкування з етично унормованою, високоморальною особистістю;

4. Професійні етика психолога-консультанта може стати потужним засобом збагачення та розвитку його власного особистісного та професійного «Я»: етика може виступати *засобом захисту* особистості від вторгнення до її власного середовища та *засобом самотерапії* (дотримання правил етичності завжди приносить людині задоволення).

Відтак, професійні відносини, які базовані на загально визначених етико-моральних цінностях, допомагають психологам та пацієнтам у наш час протистояти різноманітним духовним деструкціям, мають надзвичайно великий позитивний вплив на особистість, допомагають оволодінню навичками самотерапії, впливають на профілактику конфліктів. Етичні змістові складові консультативного процесу допомагають психологу-консультанту ефективно та результативно працювати з пацієнтом, допомагають в об'єктивній оцінці ситуації, справедливому розподілі уваги, рівності відносин, взаємоповаги та налагодженню довірливих та дружніх

стосунків з пацієнтами. Крім цього, питання етичності, добропорядності, справедливості стають актуальними питаннями у формуванні життєвих компетентностей самих пацієнтів, які зазвичай потребують реальних життєвих прикладів реалізації цих законів.

1.3 Етична компетентність психолога-практика як умова його професійної успішності

Професійна етика сучасного психолога консультанта базується на засадах певної моралі або системи поглядів на організацію консультативного процесу відповідно загальноприйнятим у суспільстві морально-етичним законам соціальної поведінки та відображена в Етичному кодексі психолога прийнятим Товариством психологів України.[12] Вона є важливим керуючим елементом як у самому консультативному процесі (діада «психолог-пацієнт»), так і регулятором взаємовідносин в колективі (діаді «психолог-психолог») та у зовнішніх зв'язках з іншими ланками консультативного процесу (діада «психолог-родичі пацієнта»).

Професійна етика психолога – це галузь етичної науки, що досліджує основи, сутність, специфіку, особливості моралі в психологічно-консультативному середовищі, розкриває її функції, категорії, а також вивчає зміст моральної діяльності психолога загалом, у тому числі моральні взаємини у консультативному середовищі. Як і будь-яка професійна етика, *етика психолога* вивчає особливості та сукупність тих моральних норм, які визначають ставлення психолога до професійного обов'язку, а через нього – до людей, з якими він контактує.[1]

Принципово важливим для нашого дослідження є загальне визначення моральної норми та моральних цінностей, які покладені в основу професійної етики психолога-консультанта. Насамперед, визначення *моральної норми*, як вимоги, однаковою мірою адресованою всім учасникам консультативного процесу, що потребує обов'язкового виконання. *Моральні цінності психолога* визначаються в сучасній науково-педагогічній літературі через систему поглядів на Добро и Зло,

Справедливість і Гідність, які є оцінкою різних життєвих уявлень, моральних чеснот, вчинків людей тощо. Дотримання сучасним психологом основних положень професійної етики відчутно впливає на результативність та ефективність його роботи та, водночас є потужним засобом збереження та розвитку його власного особистісного та професійного «Я».

До провідних морально-етичних категорій, що становлять базис етичного кодексу сучасного психолога слід віднести наступні категорії: гідність, добро, емпатія, коректність, люб'язність, милосердя, совість, справедливість, чемність тощо.

Як вже було зазначено, професія психолога, як і будь яка інша професія типу “людина-людина”, передбачає слідування певним соціальним нормам та правилам що регламентують взаємовідносини з пацієнтами та колегами. І саме психолог, чия професійна діяльність безпосередньо пов'язана з тонкими та інтимними моментами життя інших людей, кому довіряють потаємні частини життя людей, від кого залежать долі інших людей, що звернулися за допомогою, має велику відповідальність в виборі етично-моральних позицій та відповідних принципів та методів роботи. [1]

З огляду на це, для сучасної психологічної науки дуже важливою є професійно-етична компетентність психолога-консультанта.

Професійно-етична компетентність психолога це його здатність інтегрувати ціннісні орієнтири, теоретичні знання, практичні вміння та особистісні якості, забезпечувати здійснення професійної діяльності на основі професійної етики, зокрема керуючись *етичними принципами психолога*.

За сучасним науковцем В. Лінде виділяються наступні *етичні принципи сучасного психолога-консультанта*:

1. *Принцип конфіденційності*. Психолог не може розголошувати тайну та ділитись будь-якою особистою інформацією яка обговорювалися під час консультації. Втім задля розвитку науки психології та з метою поширення

досвіду, психологи-консультанти можуть обговорювати між собою якісь цікаві кейси але завуальовано та *повністю зберігаючи анонімність пацієнта*.

2. *Принцип невтручання*. Психолог-консультант не може нав'язувати свою точку зору пацієнту та вирішувати за нього що робити.

3. *Принцип відмови від порад*. Цей принцип тісно пов'язаний з попереднім, про те слід наголосити на тому що психологу-консультанти не дають порад, конкретних порад пацієнту, тому що він *не може нести відповідальність за життя іншої людини*. Втім психолог може запропонувати психологічні техніки чи розглянути різні варіанти подій при гіпотетичних ситуаціях.

4. *Принцип відмови від особистих та соціальних відносин з пацієнтом*.

5. *Принцип достатньої кваліфікації*.

Психолог-консультант не має лікувати психічно хворих людей, цим займається психіатр. Психолог працює з умовно-здоровими людьми, тобто з *нормою*.

6. *Принцип нейтральної пропозиції*.

Психолог не повинен гарантувати рішення проблеми пацієнта чи допомогти впливати на інших людей. Психолог працює в першу чергу з самими пацієнтами.[4]

1.4 Особливості та зміст професійної етики в діяльності сучасного психолога-практика

Головними *особливостями* професійної етики психолога, що суттєво вирізняють її серед інших професій (за Т.Мішаткіною) є :

- безпосередній морально етичний зв'язок між психологом та предметом психологічної праці - живою людською душею, як потребує особливого виваженого та гідного людської суті ставлення до себе, яке можливе лише за умови дотримання основних етичних норм поведінки. Відтак, етика психолога стає необхідним елементом його професійного портрету.

- наявність у консультативній взаємодії «психолог-пацієнт» первинної асиметричності, яка виражається нерівності у стосунках психолога та

пацієнта. Така нерівність вимагає своєрідного морально-етичного «вирівнювання». Так, професійна етика психолога – це засіб налагодження стосунків між «ними» та «нами».

-Розуміння відповідальності щодо формування\змінення особистості яке відбувається у певному середовищі. Яке у свою чергу має бути якомога більше наповнено високоморальними діями та вчинками [34].

З огляду на специфіку діяльності психолога-консультанта та загальних етико-моральних вимог щодо поведінки людини у професії загалом, нами виділені такі структурні-складові професійної етики сучасного психолога-консультанта :

- Етика невербального спілкування
- Етика зовнішнього вигляду та організації робочого місця
- Етика вербального спілкування (див. рис.1.1.)

Рис. 1.1. Складові професійної етики сучасного психолога-консультанта

Однією з головних складових професійної етики сучасного психолога-консультанта є етика вчинків або його *невербальна поведінка*, як складні психологічні процеси, які реалізуються за допомогою саме невербальних засобів (тобто «мова тіла»).

Результати досліджень засвідчили, що інформаційне посилення однієї людини складається : на 7% зі слів, на 38% з інтонацій, звуків, вигуків та аж на 55% із жестів [26].

Головна мета невербального спілкування – це досягнення міжособистісної синхронності. Міжособистісна синхронність означає узгодженість ритмічних рухів між двома людьми на вербальному і невербальному рівнях.

Встановлено, що міжособистісна синхронність або узгодженість досягається лише тому випадку, коли невербальне спілкування між двома індивідами націлене на широту, унікальність, продуктивність, поступливість і коли має місце відкритий і спокійний обмін думками.

Спілкування в умовах консультативного процесу – це професійне спілкування психолога з пацієнтами , що має певні психолого-терапевтичні функції і спрямоване на створення сприятливого психологічного клімату, а також іншого роду психологічну оптимізацію консультативної діяльності і відносин між психологом та пацієнтами.

Невербальні аспекти спілкування відіграють істотну роль і в регулюванні взаємовідносин, встановлення контактів, багато в чому визначають емоційну атмосферу психологічного консультування.

Треба вказати на те, що невербальне спілкування завжди відповідним чином задіяне в ході консультативного процесу, незважаючи на те, що, як правило, психолог не завжди усвідомлює їхнього значення. Загально прийнято що у взаємодії психолога з пацієнтами, невербальне спілкування здійснюється за допомогою таких дій як: міміка, дотик, жест, дистанція спілкування, візуальна взаємодія, інтонація.

Невербальний аспект спілкування займає значне місце в процесі взаємодії психолога з пацієнтами. Для того, щоб полегшити свою роботу, психолог повинен вміти розташувати пацієнта до себе, повинен брати до уваги не тільки мову пацієнта, а й кожен його жест, погляд, кожен рух, а у свою чергу строго контролювати свою невербальну поведінку..

Також багатозначним для ефективної праці сучасного психолога набуває *етика його зовнішнього вигляду*. Загальне сприйняття психолога, його особистості, внутрішнього стану, формування довіри чи недовіри до його слів починається із враження, створеного його зовнішнім виглядом, стійкими категоріями якого є:

- фізичний вигляд (обличчя, постава і типові пози, хода, голос і мовлення)

- оформлення зовнішності (одяг, зачіска, прикраси, парфуми)

Основний зміст базових етичних компетентностей з етики спілкування психолога-консультанта полягає в дотриманні низці представлених пунктів

- Етика привітань*:Перше враження про психолога-консультанта складається з того, наскільки щиро і привітно він вітається. Теж саме можна і сказати щодо пацієнта. Мовна культура виявляється в вмінні обрати доречну форму привітання. За будь-яких умов привітання має свідчити про пошану до співрозмовників. Традиційно використовують такі формули привітання: “Доброго ранку!”, “Добрий день!”, “Добридень!”, “Добрий вечір!”, “Добривечір!”, “Здрастуйте». Найкраще, якщо використовувати у своєму привітанні ім’я (ім’я, по батькові – для офіційних обставин) тих с ким він вітається. Повинна бути урахована характеристика голосу, а саме просодика (ритміко-інтонаційні характеристики мовлення) та використанні екстралінгвічні явища (паузи, психофізичні явища тощо). Якщо у привітанні використовується рукостискання (з колегами, батьками учнів, друзями та вчителями) то воно повинно бути рівноправним, міцним але без болі, не трусити руку опонента, тривалість 2-3 сек.. Потрібно тримати рівну осанку, посміхатись, дивитися у очі, мати відкриту, доброзичливу, довірливу позу

готову до співпраці (стоячи: руки в положенні «долонями догори»; сидячи: тримати руки *не* разом, ноги витягнуті). Повинна бути витримана дистанція а саме від 1м 20 см до 3м 60 см. [30]

- *Етика ділового одягу та етичні вимоги до організації робочого місця* передбачає урахування наступних вимог для психолога:

- психолог повинен одягатися елегантно, з урахуванням вимог моди. Водночас його одяг має бути зручним. Уміле, використання стриманого кольору (допускаються будь-які, окрім яскравих, та недопустимі різкі, занадто контрасні поєднання кольорів), фактури тканини або малюнку на ній, доповнень (гудзики, пряжки тощо) створюватиме образ виваженого, ділового, відкритого до спілкування психолога-консультанта. Обов'язково, якщо психолог – жінка, на ній повинні бути колготи тілесного кольору, без малюнка, незалежно від пори року. Костюм (плаття-костюм якщо для жінки) повинен обов'язково бути на підкладці. Оптимальні кольори для літнього сезону: сірий, олівковий, пісочний. Якщо жінка одягає брюки вони повинні бути вільного крою, з цупкої тканини та обов'язково пасувати до її фігури. [38]

Взуття психолога повинно відповідати моді але в самому стриманому її вигляді. Повинен бути заокруглений, закритий носок. Бажано мати підбори. Матерал – тільки з натуральної шкіри.

Зачіска у психолога-консультанта повинна бути охайна, стримана, не заважати йому. Волосся повинно бути натурального кольору, доглянуте, чисте, якщо є потреба у фарбуванні – вчасно фарбоване.

Макіяж повинен бути обов'язкового, але такий щоб його не було помітно, тобто використовувати максимум натурального ефекту. Манікюр повинен бути охайним, не обов'язково з використанням лаку. Парфум має бути обов'язково, у жінки його повинно бути відчутно на відстані до 0,5 метра, у чоловіка на відстані 15-20см.

Щодо прикраси, вони повинні бути не великих розмірів, не привертаючи до себе уваги але підкреслюючи цілісність образу психолога.[32]

- *Робочий стіл* психолога повинен бути охайним, зручним, комфортним, відповідати ергономічним вимогам сучасного консультаційного середовища, доглянутим, не мати бруду, не мати зайвих непотрібних речей, які б відволікали від роботи або своєю наявністю навіювали думку пацієнта про те, що для психолога головне не робота з ним а наявність цих речей. «Етичне» або «неетичне» (недбале) ставлення психолога до робочих речей (ручка, олівець, журнал, зошити, комп'ютер, мультимедійна дошка, тощо) є своєрідним відображенням його ставлення до роботи та до оточуючих його людей [37].

Психолог може впливати на морально-етичні погляди і смаки пацієнтів. Будь-яка деталь у його зовнішності й поведінці може мати виховне значення. Тому він повинен одягатися елегантно, з урахуванням вимог моди. Водночас його одяг має бути зручним для виконання необхідних операцій: писанням (на дошці, на фліп-чарті, в блокноті тощо), роботи з демонстраційними матеріалами, нахилання, ходінням тощо. Вміле використання кольору, фактури, доповнень (гудзиків, пряжок тощо) також позитивно впливає на емоційний настрій пацієнтів, організовує їх, сприяє формуванню почуття міри, не відвертає уваги від консультативного процесу та різним завдань якими він може супроводжуватися. Естетичний смак потрібен йому і щодо використання інших компонентів зовнішнього вигляду (зачіска, косметика, прикраси).

Сучасними науковцями у науковий обіг пропонується такий термін як імідж (від англ. «образ», «ореол») та відповідно розробляються теоретичні та практичні основи науки іміджології як структурної одиниці наук о психології дорослої людини. Такі зарубіжні науковці як Л.Браун, В.Шепель, Р.Ботавіна, М.Удальцова та інші звертають увагу на необхідність розробки основ іміджу сучасної людини у професії як необхідної складової її етико-психологічної та соціальної успішності. Від так імідж психолога це образ професіонала який має характер стереотипу, емоційно-забарвлений та створюється у масовій свідомості. Це той образ який психолог представляє пацієнтам, це форма його самопрезентації у професії яка дає можливість досягати певної професійної мети та надати бажану інформацію оточуючим. У психологічній та етико-

філософській літературі імідж має такі синоніми як «мистецтво подобатись», «привабливість», «мистецтво керувати враженнями». Інакше кажучи сутність професіонального іміджу полягає у спеціальному впливі на інших з певною метою. В основу створення іміджу психолога покладають таку особливість: для кожної людини (особливо яка працює системі «людина-людина») є важливим те як вона виглядає в очах оточуючих. [4]

Специфіка професії психолога підсилює цю особливість такою важливою характеристикою взаємодії консультанта з пацієнтом як постійне перебування консультанта в полі зору пацієнта під час консультації та оцінне ставлення пацієнта до психолога як професіонала. Можна назвати імідж психолога ефективним засобом впливу на пацієнтів. Імідж складається з таких особливостей як природні якості особистості та спеціально створені. Імідж дає можливість судити зовнішній вигляд людини та її внутрішні якості. В основі створення іміджу психолога лежить феномен привабливості, які науковець І.Бороздіна називає своєрідною мужністю та безперервною працею над собою. Імідж психолога-консультанта безумовно є структурним елементом професійної етики оскільки передбачає наявність таких етично спрямованих особистісних якостей як: візуальна привабливість, довіра, душевність. [1]

Найважливішою й найефективнішою є *етика вербального спілкування психолога-консультанта з пацієнтами* як основне поле його професійної діяльності. Моральним ядром етики спілкування має бути добре, гуманне ставлення до людей, яке включає повагу до особистості, співчуття, любов.

Проявляти повагу до особистості означає уважно ставитися до неї, виявляти довіру, справедливість, доброзичливість, увічливість. З повагою несумісні насильство, порушення прав і свобод, жорстокість, приниження.

У ставленні до пацієнтів надзвичайно важливо вміти поєднувати вимогливість і повагу. Співчувати пацієнту – означає поділяти його радість чи сум, захоплюватися його успіхами, жаліти у невдачах.

В основу етики спілкування психолога також має бути покладений принцип плюралізму. Він полягає в умінні та можливості толерантно

ставитись до світогляду, переконань, позицій, думок і почуттів інших людей, не ображати, не принижувати їхню гідність, визнавати, що кожна людина може змінитись, якщо вона помиляється, має можливості для морального зростання. Це терпимість, толерантність, яка допомагає гуманізувати міжособистісні стосунки, робить їх людяними, природними, невимушеними, доброзичливими; це передумова для плідного співробітництва між людьми, визначальна умова для реалізації плюралізму думок, установлення діалогу; це гуманне ставлення до представників інших традицій та моральних звичок, вірувань. [31]

Неабияке значення для розв'язання зазначеної проблеми має врахування принципу доцільності, зручності, що орієнтує на вибір і творче застосування етичних норм і правил спілкування в нестандартних ситуаціях.

Також важливим аспектом етики вербального спілкування для психолога-консультанта є його дикція та вимова, або іншими словами – навичка ораторської майстерності. Психолог, який здатний придумати яскравий текст та якісно його передати, здатний привернути увагу пацієнта та вплинути на те, щоб його, психолога, хотілося слухати.

Ораторська майстерність ґрунтується на риторичі - мистецтві ефективного використання слів. Але якщо риторика складається з правил побудови художнього мовлення до створення текстів будь-яких напрямів, від поезії до художньої літератури, то ораторське мистецтво має практичний характер. Воно допомагає доступно і переконливо викладати свою позицію і стане в нагоді як у роботі, так і в повсякденному житті. Це одна з м'яких надпрофесійних навичок (soft skills), що допомагають у вирішенні різноманітних життєвих завдань.

Громадське і ділове спілкування активно увійшло повсякденне життя сучасної людини. Ми виступаємо на конференціях, беремо участь у зборах, спілкуємось через голосові месенджери та читаємо вітальні промови. Цей процес став дуже активним, і успішній людині важливо працювати над

поданням своєї мови, тому така навичка буде в нагоді не лише в професійному полі психолога-практика.

Науковцями виділяють основні засади ораторського мистецтва психолога, а саме дослідник Олександр Епштейн розповідає, що мистецтво яскравого мовлення складається з трьох основних напрямків: ясна, розумна та вільна мова. [30]

Ясна мова – це про техніку: дихання, голос, дикція, артикуляція. В інтернеті багато вправ, тренувань у цьому напрямі. Різні скоромовки, вокальні та логопедичні техніки. Можна, наприклад, попрацювати над дикцією, використавши невеличку кульку. З цим напрямком все просто і його легко можна натренувати.

Розумна мова — це про логіку та структуру. Потрібно вчитися вибудовувати композицію, свої думки та писати промову, яку буде цікаво вимовляти. У хорошому тексті має бути зав'язка, інтрига, кульмінація та меседж. Це дещо складніше, ніж техніка. Логіка мови – це основа драматургії.

Вільна мова — це про психотехніку та основи акторської майстерності. Початківцям крім техніки мови варто вивчити, які техніки використовують актори. Припустимо, почитати систему Станіславського. Зрозуміти, що таке віра у запропоновані обставини з включенням темпераменту та з поняттям мовної дії. Що актор має на сцені діяти, а не просто вимовляти текст. І що з тим самим текстом можна здійснювати різні мовні дії. Можна принизити публіку або підняти, вимовляючи той самий матеріал. Так само і психологу, можна або пригнічити пацієнта, чи навпаки допомогти йому відчувати себе щасливо.

Для психолога керівництвом до дії має стати і принцип краси або естетичної привабливості спілкування. Етичні правила цього процесу тісно пов'язані з естетикою, виростають з її вимог. Адже краса – «сестра» добра, моральності. Естетичні та моральні оцінки тісно переплітаються, коли йдеться про людину, її характер, учинки. Але вони можуть і не співпадати. Буває, що увага до людини, послуги їй можуть бути обезцінені неестетичною формою

вираження. Позитивне ставлення як до дорослих, так і до дітей має бути гарно оформленим за допомогою привітності, сердечності і т. ін. Насамперед це стосується психологів.

Відтак стає актуальним оволодіння сучасним психологом-консультантом сумою знань, умінь й навичок оперативної (контекстної) організації і ведення ділового спілкування з урахування етичних норм та правил поведінки, які прогнозуватимуть успішність його професійної діяльності .

ВИСНОВКИ ДО ПЕРШОГО РОЗДІЛУ

Вивчення джерел етики засвідчує давній факт її виникнення як нагальної потреби забезпечення ефективності та продуктивності людського спілкування. Віддавна філософи намагаються осягнути сенс людського буття, сутність і зміст, форми вияву моральної поведінки людини, дотримання нею вимог розуму і почуттів. Сучасний підхід щодо надбань психологічної, етичної думки вимагає не лише усвідомлення необхідності її збереження, але й творчо-пізнавального розвитку ідей етичної поведінки як успішної та суспільно-доцільної, такої, що дозволяє людині зберігати своє власне «Я».

Світ епохи третього тисячоліття знаходиться в стані пошуку глобальних об'єднуючих цінностей, як відповіді на потреби нової і особливої стадії цивілізаційного розвитку людства. Руйнівником сталих, культурно історичних традицій сьогодні нерідко виступають *соціальні віруси (зразки неетичної поведінки)* які активно поширюються у суспільстві.

У визначенні важливої ролі професійної етики сучасного психолога особливе значення набуває вивчення *регулятивної* ролі духовно-етичних цінностей в умовах сучасного суспільства. Якщо раніше в людському житті домінували пізнавальні, естетичні, релігійні цінності тощо, нині настав час коли все більшого значення у людському житті набувають саме морально-етичні цінності, оскільки саме від них залежить виживання земної цивілізації та протистояння щодо розвитку девіантної поведінки.

РОЗДІЛ 2. МЕТОДОЛОГІЧНЕ ОБҐРУНТУВАННЯ ТА ПРОЦЕДУРА ПРОВЕДЕННЯ ЕМПІРИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

2.1. Обґрунтування методів та методик дослідження

Для діагностування стану сформованості етичної поведінки у спілкуванні психолога-консультанта з пацієнтами нами було обрано такі методи діагностування: психологічне спостереження, бесіди, анкетування, інтерв'ю, інтерактивний метод опитування шляхом використання платформи GoogleForms, проведення занять дискусійного типу з студентами та психологами-викладачами. Це дало змогу достатньо повно й об'єктивно оцінити професійно-етичну світоглядну позицію психологів-викладачів й оцінювання цієї позиції студентами вищого навчального закладу.

З огляду на специфіку предмета дослідження, та з метою отримання максимально релевантних даних дослідження нами був обраний такий метод дослідження як спостереження.

Спостереження в психології - описовий психологічний дослідницький метод, який полягає в цілеспрямованому та організованому сприйнятті та реєстрації поведінки об'єкта, що вивчається. Спостереженням називається цілеспрямоване, організоване та певним чином фіксоване сприйняття досліджуваного об'єкта.

Під час апробування цього методу не порушується природний хід психологічних явищ і лише під час спостереження психіка відкриває себе як осередок життя людини, тобто у її цілісності й повноті, тому результати є максимально релевантними. [40]

Спостереження як метод психологічного дослідження відрізняється від звичайного спостереження тим, що попередньо планується і проводиться з дотриманням певних вимог. Спостереження зазвичай має вестися за планом, фіксуватися, в тому числі допустиме використання технічних засобів. Під час застосування цього методу дуже важливим фактором є

саме спостережливість та уважність дослідника – вміння помічати характерні риси людини.

Спостереження вважається найстарішим психологічним методом дослідження. Наукове спостереження стало широко застосовуватися, починаючи з кінця XIX століття, в областях, де особливе значення має фіксація особливостей поведінки людини у різних умовах, - у клінічній, соціальній, педагогічній психології, психології розвитку, а з початку XX століття – у психології праці. Спостереження застосовується тоді, коли або неможливо, або не дозволяється втручатися в природний перебіг процесу. [39]

Важливим аспектом методу є те, що предметом спостереження виступають лише видимі ознаки. Все, що можна відзначити та зафіксувати, спостерігаючи явище чи об'єкт, може вважатися предметом спостереження. Використовуючи цей метод неможливо спостерігати властивості психіки, а лише їх прояви. Дослідник може лише висувати гіпотези щодо психічних явищ, ґрунтуючись на проявах, що спостерігаються.

Існують такі види предмету спостереження, які враховувалися нами при дослідженні:

- Вербальне поведінка. Спостереження за змістовністю, тривалістю чи інтенсивністю мови.
- Невербальне поведінка. Спостереження за рухами об'єкта, експресією тіла чи обличчя.
- Фізичні дії. Спостереження рухами, дотиками, ударами та ін.[40]

В ході дослідження нами були проаналізовані та апробовані різні форми дослідження. А саме:

- Усвідомлене спостереження – форма, коли об'єкт дослідження знає про спостереження. При цьому далеко не завжди спостережуваному повідомляють справжню мету або причину дослідження. Цей метод порушує низку етичних питань. Вони обумовлені як самим обманом

об'єкта, і висновками що надалі допускаються спостерігачем. Суть методу полягає у безпосередньому впливі спостерігача. Це є недоліком даного методу, оскільки результати дослідження вважатимуться реальними лише у конкретній ситуації. Людина, за якою проводить спостереження може давати свідомо неправдивий результат або неадекватно поводитися внаслідок стресу. Це впливає на необхідність проводити кілька спостережень.

- Неусвідомлене внутрішнє спостереження – форма, коли людина, що спостерігається не знає про продовжуване дослідження. Його суть полягає в тому що, що спостерігач занурюється у середовище, в якому проводиться дослідження та стає її частиною. При цьому об'єктам спостереження невідомо про його реальну роль. Даний метод дозволяє добре зафіксувати результати, перебуваючи всередині спільнот, що спостерігаються. Це чудовий спосіб вивчення соціальної поведінки малих груп та етики психолога зокрема. Спостерігач у разі не впливає на дії досліджуваного. При використанні такої форми цієї форми дослідження виникає певна складність фіксації результату, оскільки існує небезпека викриття. Також спостерігач, перебуваючи всередині певної спільноти, може втратити нейтралітет і його суб'єктивна оцінка може певним чином вплинути на результати.

- Неусвідомлене зовнішнє спостереження – форма, коли спостерігач не контактує з досліджуваними людьми, а самі спостережувані не знають про продовжуване дослідження. Як приклад, спостерігач стежить за об'єктами за допомогою відео обладнання, або якщо оцінюється етика вербальної поведінки, допустиме використання диктофону. Оскільки спостерігач не контактує із спостережуваними, він аніяким чином не впливає на хід та, як наслідок, результат дослідження. Тобто усі явища відбуваються так, як і в реальному житті. З іншого боку, спостерігач ніяк не може спрямовувати ситуацію в правильне русло у разі потреби. Як результат

цієї форми ми отримаємо об'єктивні результати, при цьому обмежені місцем спостереження і дійсні тільки в його межах.

- Спостереження навколишнього середовища – форма, коли він спостерігає за місцем праці досліджуваного. Цей метод використовувався саме для дослідження етики організації робочого простору психолого-консультанта та його впливу під час проведення консультаційного процесу. Мета даного дослідження - зробити висновки про те, як і які зовнішні чинники впливають на поведінку людини під час консультації.[41]

У природничих науках спостерігач, як правило, не впливає на процес або явище, що вивчається. У психології існує проблема взаємодії спостерігача та спостережуваного. Якщо випробуваний знає, що з ним спостерігають, то присутність дослідника впливає його поведінку. Обмеженість методу спостереження викликала до життя інші, більш «досконалі» методи емпіричного дослідження: експеримент та вимір.

При використанні методу спостереження в рамках дослідження нами були враховані та дотримані наступні вимоги:

- Попередньо спланована програму спостереження з виділенням найважливіших об'єктів та етапів спостереження.
- Спостереження, що проводилося, не впливало на природний хід досліджуваного явища.
- Спостереження одного психічного явища проводилося за різних осіб.
- Спостереження як щодо якостей особистості було систематичним. Повторні спостереження враховували дані та результати, отримані при попередніх спостереженнях.[38]

Так як при використанні різних форм спостереження виникають різні етичні питання Американської психологічної асоціацією (АРА), було створено спеціальний етичний кодекс для проведення досліджень, що

також брався нами до уваги у ході наукової роботи. Ось його основні пункти, якими має керуватися дослідник:

- У разі проведення дослідження у громадському місці, не потрібна згода учасників. У решті випадків необхідно заручитися даною згодою.
- Дослідник повинен запобігти заподіянню шкоди людям чи явищам, що досліджуються. Якщо цього не уникнути, дослідник має мінімізувати збитки.
- Також до мінімуму має звестися вторгнення в особисте життя індивідумів.
- Збереження конфіденційних даних учасників спостереження. [39]

У нашому дослідженні ми вирішили доцільним використати також *метод анкетування*, як один з найпопулярніших методів збору інформації який має ряд переваг (кількість респондентів не обмежена; сучасне зручне оформлення, зручні способи розсилки на участь в анкетуванні, відсутня залежність від місцезнаходження респондента, сучасні інструменти створення питань, мінімальні матеріальні витрати, швидка та точна обробка результатів тощо). Під анкетуванням розуміється метод отримання через письмові відповіді чи опитування з допомогою анкети. Анкета готується заздалегідь і є оформленим переліком питань, які звернені до певної категорії респондентів. [32]

Вважають, що анкетування як науковий метод першим застосував Ф. Гальтон у своїх психодіагностичних дослідженнях. Особистий контакт дослідника з респондентом при анкетуванні не є обов'язковим. Серед методів опитування анкетування дуже зручне, з його допомогою можна швидко з'ясувати думки великої групи опитуваних.. Анкетування відноситься до типово опитувальних методів і не має безпосереднього спілкування та розмови між дослідником та респондентом.

Ми використовували онлайн-анкетування шляхом платформи Google-forms. Наша цільова аудиторія дослідження отримувала доступ до онлайн-

анкет, шляхом посилань та публікації анкет на відповідних групах та у соцмережах. Анкети склалися з двох варіантів - для практикуючих психологів та студентів, що мали досвід психологічного консультуванні у якості пацієнта. Анкетними питаннями було передбачено з'ясування рис ідеального психолога та ідеального пацієнта, адже етична поведінка обох суб'єктів консультаційного процесу безпосередньо впливають на якість консультаційного процесу та його результату.

Наступним обраним методом дослідження була бесіда. Бесіда - один з основних методів дослідження в психології, який передбачає отримання інформації про досліджуваному явище в логічній формі як від досліджуваної особистості, членів досліджуваної групи, так і від оточуючих людей. [43]

Бесіду також можна визначити, як метод отримання інформації з урахуванням словесної (вербальної) комунікації. Дуже близьким до методу бесіди є метод інтерв'ю, який визначається як спосіб отримання соціально-психологічної інформації за допомогою усного опитування. Як бесіда, так і інтерв'ю передбачають прямий контакт із випробуваним. Для проведення бесіди необхідно сформулювати мету, загальний план та програму розмови.

Наукова цінність методу полягає у встановленні особистого контакту з об'єктом дослідження, можливості отримати дані оперативно, уточнити їх у вигляді співбесіди.

Під час проведеного дослідження бесіда проводилась у неформалізованому форматі. На відміну від формалізованої бесіди, що передбачає стандартизовану постановку питань і реєстрацію відповідей на них, неформалізована бесіда проводиться за нежорстко стандартизованим питанням, що дало можливість послідовно ставити додаткові питання, виходячи з ситуації, що склалася. У ході бесіди цього виду, як правило, досягається більш тісний контакт між дослідником і респондентом, що сприяє отриманню найбільш повної та глибокої інформації. [41]

Даний вид дослідження розглядався нами, як індивідуальним, так і груповим, із заздалегідь підготовленим списком питань, або коли дослідник отримує інформацію в ході невимушеного спілкування по заданій темі. Також бесіда може бути керованою (з ініціативи дослідника, але відповідач може неохоче вести діалог, видаючи односкладові відповіді) або некерованої (з ініціативи випробуваного), що є більш інформативним способом, оскільки підопічний сам розповідає, а психолог лише спостерігає та записує.

Метод бесіди проходить у кілька етапів:

Перший етап - створення атмосфери, супутнього настрою у випробуваного. Варто сказати про важливість його участі, означення мети бесіди та нагадати про конфіденційність даних.

Другий етап - виокремлення питань, що виникають в ході бесіди.

Третій етап – детальне вивчення проблеми, використовуючи перехід від загальних питань до більш специфічних. Кульмінаційний момент розмови, найповніше інформування.

Четвертий, останній етап – послаблення напруження, подяка за участь.[39]

Існують певні переваги методу бесіди, якими ми керувалися під час вибору даного метода дослідження:

- Лише у ході бесіди можна отримати найповнішу інформацію про особистість досліджуваного, яку не можна дізнатися іншими методами.
- Бесіда – єдиний вид дослідження, що дозволяє розрізнити правду чи брехню у словах співрозмовника, оскільки тут використовуються невербальні сигнали (жести, міміка, пози, тон голоси та інше), що аналізуються дослідником задля визначення точної інформації.
- Матеріальні витрати зводяться до мінімуму, оскільки не використовується додаткове обладнання та інструменти (ручки, папір на численні анкети тощо).

- Доброзичливість та позитивний настрій дослідника дозволяють співрозмовнику розкритися та відчувати себе у комфортному середовищі, що підвищує можливість отримати більш достовірну інформацію в ході дослідження.
- Випробуваний може бути впевнений у конфіденційності розмови, оскільки вона проводиться наодинці зі дослідником.
- Емоційна розрядка в процесі розмови (інші методи дослідження не надають такої можливості). [41]

У практиці психологічних досліджень вироблені певні правила застосування методу бесіди:

- розмовляти тільки щодо питань, безпосередньо пов'язаних з досліджуваною проблемою;
- формулювати питання чітко і ясно, враховуючи ступінь компетентності в них співрозмовника;
- підбирати і ставити питання в зрозумілій формі, що спонукає респондентів давати на них розгорнуті відповіді;
- уникати некоректних запитань, враховувати настрій, суб'єктивний стан співрозмовника;
- вести бесіду так, щоб співрозмовник бачив у досліднику не керівника, а товариша, який виявляє непідробний інтерес до його життя, думок;
- не проводити бесіду поспіхом, у збудженому стані;
- вибирати таке місце і час проведення бесіди, щоб ніхто не заважав її ходу, підтримувати доброзичливий настрій. [33]

Зазвичай процес бесіди не супроводжується веденням протоколу. Однак досліднику можна при необхідності робити для себе деякі помітки, які дозволяли нам після проведення дослідження повністю відновити весь хід бесіди.

Наступним методом нашого дослідження було інтерв'ю. У перекладі з

англійської (interview) інтерв'ю означає метод збору інформації дослідження, який ґрунтується на безпосередній розмові інтерв'юера та респондента в рамках певної теми обговорення.

Наприклад, В. Чортков зазначає, що під інтерв'ю слід вважати як розмову, під час якої дослідник одержує від співрозмовника інформацію для подальшої обробки та аналізу.

Значення інтерв'ю полягає не у простому з'ясуванні відомостей та інформації, які можна отримати і з інших джерел інформації, а в живому спілкуванні з людьми, що дозволяє дізнатися їхню точку зору, оцінки тих чи інших подій, причини їх вчинків, тощо.

З іншого боку, інтерв'ю має відбивати індивідуальні, неповторні риси досліджуваних, їх характери, особливості поведінки. З цього можна дійти висновку, що з досягнення зазначеної вище мети інтерв'юер має належним чином побудувати питання, тобто, застосувати творчий підхід до їх формування та розробки. [39]

В. Чортков зазначає, що компетентність інтерв'юера-дослідника полягає, перш за все, в умінні підбирати та формувати питання. Крім того, своїми питаннями він скеровує бесіду, не даючи їй вийти за задані межі теми інтерв'ю та дослідження.

Інтерв'ю дає можливість отримати інформацію, яку важко одержати за допомогою інших методів дослідження. Перевага інтерв'ю у тому, що завдяки безпосередньому контакту з респондентом можна змінювати питання.

Незважаючи на отримані відповіді, в ході інтерв'ю радять ставити додаткові питання, уточнювати відповіді, що забезпечує отримання більш глибокої інформації. Крім того, безпосередній контакт з респондентом дозволяє фіксувати не лише зміст відповідей, а й «підтекст» - емоційне забарвлення, особливості інтонації, жести, зовнішні реакції.

В ході проведення дослідження, нами були проаналізовані такі види інтерв'ю:

1.Залежно від «ступеня формалізації»:

- вільне – розмова, яка триває кілька годин за загальною програмою, але без жорсткої деталізації. Інтерв'юер може ставити запитання, які вважає за потрібне, у будь-якому формулюванні чи послідовності;
 - фокусоване, у якому використовують так званий список інтерв'ю, що містить перелік як обов'язкових, так і можливих питань;
 - стандартизоване - його проводять за детально розробленим планом, конкретизують зміст, послідовність питань та варіанти можливих відповідей.
- [41]

Інтерв'юеру та досліднику забороняється вступати в дискусії з опитуваними, переривати їх, наголошувати на особистій зацікавленості в результатах дослідження. У процесі інтерв'ювання інтерв'юер та дослідник повинен займати нейтральну позицію щодо предмета дослідження.

Під час інтерв'ю дослідник може:

- вимагати від респондента додаткової інформації, уточнення та пояснення своєї думки;
- має право вказати на протиріччя, що виявилися в ході бесіди у відповідях опитуваних;
- не рекомендується квапити респондента з відповідями.

Темп Інтерв'ю визначається обставинами:

- Специфікою теми дослідження;
- рівнем освітнього та культурного розвитку респондента;
- віком респондента. [41]

Інтерв'ю, на відміну інших методів дослідження, є методом отримання інформації саме з вуст першоджерел. На відміну від анкетування, інтерв'ю проводиться за наявності інтерв'юера, підготовленого для діалогу, і більш поглиблений збір даних для подальшого аналізу та обробки.

Інтерв'ю дозволяє досліднику детальніше вивчити внутрішній світ респондента, його ставлення до реальності, психологічні особливості особистості. У процесі діалогу резидент не просто ставить питання з метою подальшої обробки відповідей, а й акцентується та виділяє інтереси респондента до рівня усвідомлення та подальшого обдумування [7].

Інтерв'ю поєднує у собі метод опитування та спостереження. Інтерв'юер ставить запитання, отримує відповіді та фіксує їх, при цьому спостерігаючи за реакцією та поведінкою респондента під час бесіди, що відіграє важливу роль при обробці та аналізі інформації.

Переваги методу інтерв'ю перед анкетуванням полягають у наступному:

- при інтерв'юванні з'являється можливість врахувати рівень культури, освіти, компетентність респондента.
- цей метод дає можливість стежити за реакцією інтерв'ююваного, його ставленням до проблеми та поставлених питань; у разі потреби дослідник має можливість змінювати формулювання, ставити додаткові питання.
- дослідник може бачити, чи щиро чи нещиро відповідає респондент, тому інтерв'ю вважається найбільш точним методом збору інформації.

В рамках наукового дослідження нами проводилися заняття дискусійного типу для викладачів та студентів, на яких ми розглядали вірогідні ситуації що можуть виникнути під час консультації та етичні способи їх вирішення. З їх переліком можна ознайомитися в Додатку А.

Заняття дискусійного типу – це вид методів активного навчання, заснованих на організаційній комунікації у процесі вирішення навчально-професійних завдань. Це методи, що дають можливість шляхом використання в процесі публічного спору системи логічно обґрунтованих аргументів впливати на думки, позиції та встановлення учасників дискусії. Синонімами до слова «дискусія» є суперечка, дебати, диспут, полеміка, дебаткування.

У сучасній науковій літературі визначення “дискусія” служить для позначення процесу обміну протилежними думками. Важливу роль розвитку дискусійних методів зіграли ідеї К. Левіна про вплив групових обговорень і ситуативних чинників зміни соціальних установок (відносин). Дослідження показали, що групова дискусія підвищує мотивацію та еґо-залучення учасників до вирішення обговорюваних проблем. Інші різновиди суперечки – диспут, полеміка та дебати.[40]

Дискусія (лат. *Discussio* - дослідження, розгляд, розбір) - публічний спор, мета якого – з'ясування та зіставлення різних точок зору, пошук, виявлення істинної думки, знаходження правильного вирішення спірного питання. Дискусія вважається ефективним способом переконання, оскільки її учасники самі доходять до того чи іншого висновку.

Слово «диспут» (лат. *disputare* – міркувати, *disputatio* – дебати) спочатку означало публічний захист наукової праці, написаної для здобуття наукового ступеня. Нині під диспутом розуміють публічну суперечку на наукову чи громадську тему.

Полеміка (грецьк. *polemika* – войовничий, ворожий) – боротьба принципово протилежних думок з того чи іншого питання, публічна суперечка з метою відстояти, захистити свою точку зору та спростувати думку опонента.

Дебати – спор, обмін думками з будь-яких питань. Дебати – обговорення будь-якого питання, публічна суперечка з будь-яких питань. Під цими

словами, як правило, мають на увазі суперечки, які виникають під час обговорення доповідей, повідомлень, виступів на зборах тощо.

Усі названі поняття характеризують дискусію як форму спілкування.

У професійному освіті дискусійним методам, передусім, належить метод груповий дискусії – спеціально організоване обговорення обумовлених навчальними завданнями тем та питань групи під керівництвом ведучого. Метод групової дискусії дозволяє, використовуючи систему логічно обґрунтованих аргументів, впливати на думки, позиції та встановлення учасників дискусії у процесі безпосереднього спілкування. [7]

Метод групової дискусії може бути покладено в основу всього заняття («семінар-дискусія», «практичне заняття-дискусія»), а також може використовуватися фрагментарно у всіх видах навчальних занять, надаючи їм діалогової форми.

У педагогічному розумінні – це метод організації навчального процесу із застосуванням групового розгляду, дослідження, публічного обговорення проблем, спірних питань, аргументованого висловлювання думок студентами та учасниками навчального процесу.

У педагогічній практиці дискусія все активніше використовується як метод розвитку критичного мислення студентів, формування комунікативної та дискусійної культури, стимулювання активності та ініціативності учнів. У процесі обговорення глобальних та особистісно- значущих проблем відбувається формування ціннісних орієнтирів.

Правильно проведена дискусія на відміну від класичного методу дозволяє бачити, що кожне твердження може бути витлумачено по-різному; що кожному правду можна розглянути з різних поглядів; що з багатьох правд у житті можна вибрати для себе свою власну, не стверджуючи, що вона єдина та об'єктивна.

Дискусія як метод дає можливість (на основі діалогу) переконатися у необхідності принципів застосування основних прав і свобод: права на висловлювання думки, важливість та врахування думки меншості, толерантність при зіткненні протилежних поглядів. Студенти в таких дискусіях навчаються формулювати свою думку, тим самим сприяючи особистому самопізнанню та вмінню вільно говорити на суспільно важливі теми.

Ефективність дискусійних методів як методів в навчанні обумовлена тим, що ці методи дозволяють, зіставляючи протилежні позиції, дати можливість учасникам побачити проблему з різних сторін; уточнити взаємні позиції, що зменшує опір сприйняттю нової інформації, підвищити ефективність віддачі та зацікавленість учасників дискусії у вирішенні групового завдання, надаючи їм можливість виявити свою компетентність і тим самим задовольнити потребу у визнанні та повазі. [39]

Задля належного проведення заняття дискусійного типу нами були виділені та враховані наступні задачі:

- 1) сформулювати проблему та цілі дискусії. Для цього треба пояснити, що обговорюється, що має дати обговорення.
- 2) провести знайомство учасників (якщо група у такому складі збирається вперше). Для цього можна попросити представитися кожного студента або використати метод «інтерв'ювання», який полягає в тому, що учасники розбиваються на пари та репрезентують один одного після короткої ознайомчої (не більше 5 хвилин), спрямованої розмови.
- 3) створити необхідну мотивацію, тобто, викласти проблему, показати її значимість, виявити у ній невирішені та суперечливі питання, визначити очікуваний результат (рішення).
- 4) встановити регламент дискусії, точніше, регламент виступів.

5) сформулювати правила ведення дискусії, основне з яких – виступити має кожен. Крім того, необхідно: уважно вислуховувати промовця, не перебивати, аргументовано підтверджувати свою позицію, не повторюватися, не допускати особистої конфронтації, зберігати неупередженість, не оцінювати промовців, не вислухавши до кінця і не зрозумівши позицію.

6) створити доброзичливу атмосферу, а також позитивне емоційне середовище спілкування різними методами (персоніфіковані звернення до студентів та викладачів, динамічне ведення бесіди, використання міміки та жестів та, звичайно, посмішки).

7) домогтися однозначного семантичного розуміння термінів, понять тощо. Для цього за допомогою питань та відповідей слід уточнити понятійний апарат, робочі визначення теми, що вивчається. [41]

Задля проведення якісного дослідження стану сформованості етики психолога-консультанта у сучасному консультаційному процесі нами були сучасні методи дослідження, які дали змогу максимально повно та цілісно вивчити досліджувану тему.

2.2. Характеристика вибірки учасників дослідження та процедура дослідження

З метою вивчення стану сформованості компетентності етики спілкування сучасного психолога-практика з пацієнтами було проведено констатувальне дослідження на базі Київського національного лінгвістичного університету та приватних консультаційних кабінетів. У дослідженні взяли участь 4 працюючих та практикуючих викладачів психології віком від 30 до 60 років, 11 практикуючих приватних психологів консультантів зі стажем мінімум 5 років та віком від 30 до 52 років та 40 здобувачів освіти віком від 19 до 23 років, що мали досвід психологічного консультування у якості пацієнта та навчаються за спеціальністю “053 Психологія”.

Завданнями констатувального етапу експерименту було:

- підбір психологічного діагностувального інструментарію;
- розробка та коригування анкет для учасників експерименту (для студентів та викладачів закладу вищої освіти);
- організація та проведення констатувального дослідження стану сформованості етичної поведінки у вербальному та невербальному спілкуванні психолога з пацієнтом;
- аналіз отриманих результатів;
- прогнозування необхідної психологічної корекції ситуації, що вивчається.

У ході дослідницької роботи нами було проведено спостереження за консультаційним процесом на базі приватних консультаційних кабінетів. Нашим основним завданням було з'ясувати наскільки активно використовується етика вербального спілкування та невербального спілкування психолога та пацієнта у ході консультаційного процесу. Перед проведенням спостереження ми створили план, за яким подалі відмічали які самі елементи вербальної та невербальної поведінки зустрічали у ході консультації. Очікуваним виявився той факт, що найбільш активно і у вербальному у невербальному спілкуванні себе поводить психолог-консультант, адже саме він вів та керував консультаційним процесом. Про те проведене спостереження дало змогу оцінити те, що чим активніше була поведінка у психолога-консультанта тим активніше та з більшою зацікавленістю поводить себе пацієнт, напруга послабала та атмосфера консультації стала більш комфортна. Варто зауважити, що це була друга консультація психолога саме з цим клієнтом.

Також варто відмітити, що за результатами проведення спостереження невербальна поведінка психолога-консультанта найчастіше використовувалася ним тоді, коли він, підсвідомо, хотів покращити емоційне напруження пацієнта, звернути уваги до своїх слів, підкреслити значущість

своїх висловлювань. Найчастіше зустрічалися такі елементи невербальної поведінки, що представлені у таблиці 2.1:

№	Елементи невербальної поведінки	Частота повторень (у відсотках)
1.	Жестикуляція руками (жести ілюстратори)	26%
2.	Положення тіла в просторі	18%
3.	Погляди	14%
4.	Міміка	17%
5.	Модальні жести	15%
6.	Тактильні жести	10%

Таб. 2.1 Елементи невербальної поведінки психолога-практика

У ході реалізації завдань експерименту нами були також запроваджені інтерактивні методи опитування та розроблено дві категорії анкет: для викладачів-психологів та для студентів вищого навчального закладу, як потенційних пацієнтів, та тих хто вже мав досвід психологічного консультування. Анкети представлені у Додатку Б.

Анкетними питаннями було передбачено з'ясування рис ідеального образу справжнього психолога та пацієнта в анкеті для здобувачів освіти, та питання створення образу ідеального психолога-консультанта та пацієнта з точки зору викладачів-психологів, бо саме етика обох суб'єктів спілкування є основою якісного проведення консультаційного процесу.

Наступний метод, який ми використовували у своєму дослідженні був метод бесіди. Вона складалася з кількох блоків питань, а саме:

1. Перший етап - отримання загальної інформації про досліджуваного;
2. Другий етап - дослідження розуміння принципів етики психолога;
3. Третій етап - розуміння методу роботи психолога.

2.3 Аналіз отриманих результатів

Дані, отримані в ході анкетування, підтвердили високий рівень розуміння психологами-викладачами та здобувачами освіти важливості етики у спілкуванні в сучасному соціальному середовищі та у консультативному процесі зокрема. Так, у відповідях викладачів-психологів, як практикуючих психологів-консультантів на прохання описати риси та елементи поведінки які б вони хотіли змінити в собі, типовими були такі відповіді:

«Стати більш виваженою та впевненою», «Стати більш виваженою, стриманою в деяких проявах емоцій», «Намагатися розмовляти тихіше», «Стати більш впевненим», «Хотіла б бути більш терплячою та обережною в висловах», «Намагаюся працювати над своєю емоційністю», «Треба працювати над чіткою організацією режиму самоосвіти, режиму дня», тощо.

Відповідаючи на це ж саме запитання про риси свого характеру та елементи поведінки, що хотіли б змінити в собі студенти, як потенційні пацієнти та учасники консультативного процесу вони відповіли наступне:

«Бути більш спокійною та не боятись казати правду та те що справді відчуваю», «Хочу бути трішки впевненішою», «Кожна людина повинна удосконалюватися. Але змінити себе не так легко. Я маю бути більш уважною як до себе так і до інших людей, до своїх бажань і бажань інших людей», «У першу чергу, перебороти свій страх та невпевненість, адже тільки це мені заважає здійснювати всі свої плани та говорити про те, що мене хвилює насправді», «Стати більш чемним, сміливим, наполегливим», та ін..

Позиція студентів, як потенційних пацієнтів стосовно своїх особистісних якостей та рис поведінки які б вони хотіли виправити (тобто які їм певним чином стають перешкодою між ними-реальними та «ідеальними»), у цілому також має обов'язковий етичний компонент у змісті відповідей.

Як вже було зазначено, основними анкетними питаннями було передбачено з'ясування рис ідеального образу справжнього психолога та пацієнта в анкеті для здобувачів освіти, та питання створення образу ідеального психолога-консультанта та пацієнта з точки зору психологів.

У зібраних загальних характеристиках риси ідеального психолога-консультанта, створеного за пропозиціями студентів виявилися аналогічними рисам-характеристикам ідеального психолога-консультанта створеного за пропозиціями психологів, а характеристика ідеального пацієнта з точки зору психологів майже однакова з думкою студентів щодо ідеального пацієнта. До того ж відсоток рис-характеристик саме морально-етичного змісту склав практично 100% у обох варіантах анкет-відповідей. «Зібраний» професійно-етичний портрет ідеального психолога-консультанта та «зібраний» етичний портрет ідеального пацієнта представлені у таблицях 2.2 та 2.3 з урахуванням рейтингу запропонованих окремих характеристик різними студентами та викладачами-психологами.

Ідеальний психолог	
Відповіді викладачів-психологів:	Відповіді студентів:
Компетентний	«Гарно пояснює причини та наслідки ситуацій», «Добре знає свою справу», «Послідовний в своїх діях та словах», «Розуміється на поведінці людей»
Уважний до особистості іншого	Знаходить «підхід» до кожного пацієнта
Толерантний	Здатний співчувати, готовий допомогти
Дисциплінований, стриманий, виважений	Спокійний, розсудливий, урівноважений, витриманий
Добрий	Добрий
Чесний	Чесний
«Закоханий» в свою професію	Любить людей, та те чим він займається

Поважає особистість пацієнта, Вміє розуміти, бути чуйним	Допомагає, із задоволенням вислуховує думки пацієнта, та максимально намагається його зрозуміти
Гуманний	Любить своє оточення, свою працю
Винахідливий, харизматичний	Цікавий, з певною «родзинкою»
Кмітливий	Дотепний
Тактовний	Своєчасний, тактовний

Табл.2.2 Аналіз анкет респондентів стосовно образу ідеального психолога

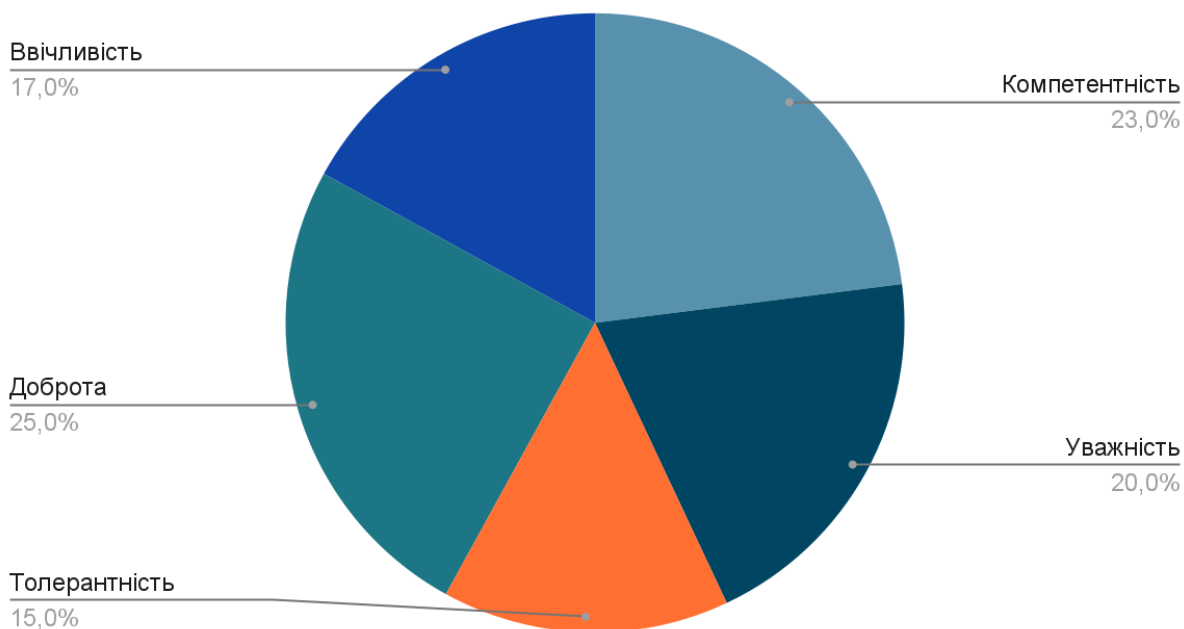
Ідеальний пацієнт	
Відповіді викладачів-психологів:	Відповіді студентів:
Старанний, наполегливий, сумлінний, зацікавлений	Прагне покращити себе та своє життя, розумний, наполегливий, «Прагне до пізнання вищої матерії», допитливий, зацікавлений у результаті, активний, старанний, уважний
Вихований	Чемний, порядний, ввічливий
Порядний	Чесний
Комунікабельний	Не боїться говорити о своїх проблемах і довіряти фахівцю
Відповідальний	Вчасно приходить на консультації, оплачує їх, відповідально відноситься до усіх слів психолога
Має почуття поваги	Уважний до слів психолога, поважає його особистість та його працю
Добрий	Добрий

Співчутливий	Уважний, розуміючий
Толерантний	Зібраний, спокійний, урівноважений

Табл.2.3 Аналіз анкет респондентів стосовно образу ідеального пацієнта

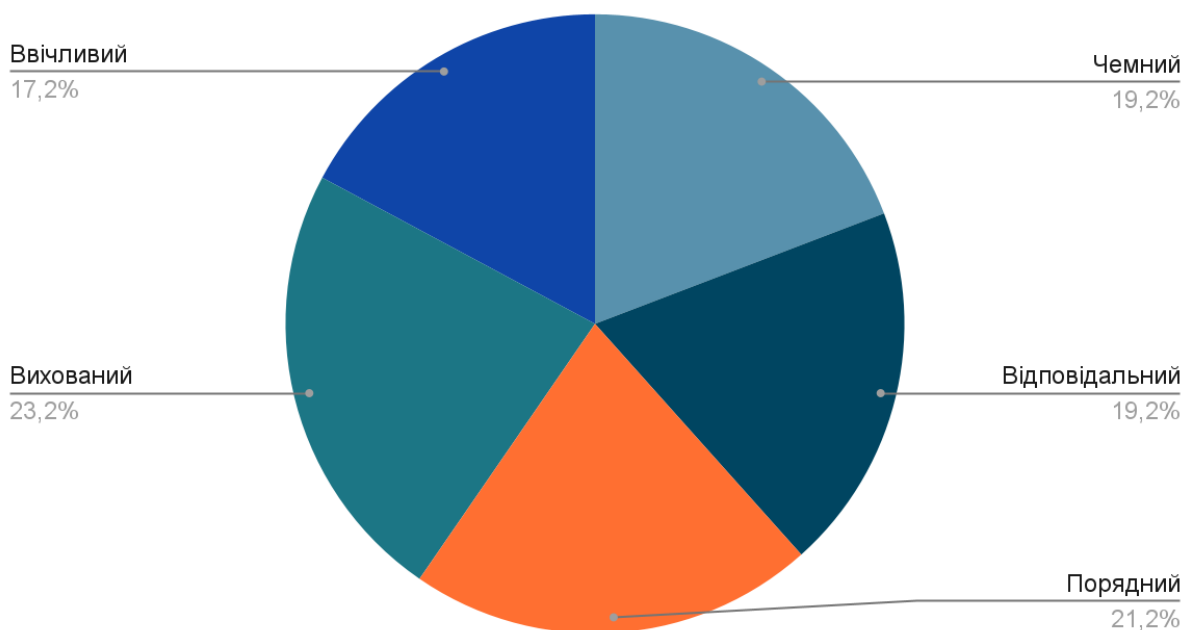
Також нами був проаналізований відсотковий показник найважливіших рис ідеального психолога та ідеального пацієнта (у етичному вимірі) зі слів і психологів і студентів разом. Отриманні дані представлені у діаграмах 2.1 та 2.2.

Ідеальний психолог (етичний вимір)

Діаграма 2.1 Риси ідеального психолога (етичний вимір)

Ідеальний пацієнт (етичний вимір)

Діаграма 2.2 Риси ідеального пацієнта (етичний вимір)

Проведене інтерв'ювання та бесіди з студентами-пацієнтами та психологами-практиками дозволили не тільки підтвердити надзвичайно високу актуальність та вмотивованість до етичних типів у поведінці та спілкуванні між пацієнтом та психологом, але й виявити певну інформаційну необізнаність з питань сучасної етики спілкування та законів його впливу.

На підставі отриманих даних констатувального дослідження нами був розроблений зміст «Онлайн-тренінгу компетентності етики спілкування між психологом-консультантом та пацієнтом».

ВИСНОВКИ ДО ДРУГОГО РОЗДІЛУ

Констатувальне дослідження стану сформованості компетентності етики спілкування сучасного психолога-консультанта дозволило підтвердити важливість та актуальність проблеми актуалізації морально-етичної складової професійної діяльності сучасного психолога, високу вмотивованість студентів-пацієнтів та викладачів-психологів до організації етичних взаємовідносин у консультативному середовищі. Проте, у сучасному просторі реальних стосунків пацієнтів та психологів часто виявляються порушення етичних норм спілкування, що за свідченням психологів та пацієнтів негативно впливають на працездатність, настрій та загальний стан як психолога так і пацієнта.

Нами були обрані та апробовані сучасні методи дослідження, а саме: психологічне спостереження, бесіди, анкетування, інтерв'ю, інтерактивний метод опитування шляхом використання платформи GoogleForms, проведення занять дискусійного типу з студентами та психологами-викладачами. Це дало змогу достатньо повно й об'єктивно оцінити професійно-етичну світоглядну позицію психологів-викладачів й оцінювання цієї позиції студентами вищого навчального закладу.

За результатами проведеного дослідження нами було виявлено, що уявлення образу ідеального психолога та ідеального пацієнта сходиться й с з точки зору викладачів-психологів, і з точки зору студентів, як потенційних пацієнтів і відсоток рис-складових самое етичного компоненту складає майже 100%.

Проведене інтерв'ювання та бесіди з студентами-пацієнтами та психологами-практиками дозволили не тільки підтвердити надзвичайно високу актуальність та вмотивованість до етичних типів у поведінці та спілкуванні між пацієнтом та психологом, але й виявити певну інформаційну обізнаність з питань сучасної етики спілкування та законів його впливу.

РОЗДІЛ III. ПОКРАЩЕННЯ РІВНЯ ЕТИКИ СПІЛКУВАННЯ ПІД ЧАС КОНСУЛЬТАЦІЙНОГО ПРОЦЕСУ

3.1. Тренінг розвитку компетентності етичного спілкування суб'єктів консультативного процесу

Найбільш загальне та водночас точне визначення тренінгу було подано дослідником Ю. Ємельяновим (м. Санкт-Петербург, 1985р.) – це активне соціально-психологічне навчання, яке передбачає обов'язкову взаємодію тих, хто навчається. Практичною лабораторією для формування етично зорієнтованих комунікативних умінь у професійній діяльності педагога стає безпосереднє поле його реальної професійної дії у школі. (О. Семенова, 2011).

Інший класик в галузі соціально-психологічного тренінгу Л. Петровська, визначає тренінг як засіб психологічного впливу, спрямований на розвиток знань, соціальних установок, умінь та досвіду в галузі міжособистісного спілкування.

Розроблений нами у рамках наукової роботи «Тренінг...» передбачає знайомство психологів та студентів з новітніми знаннями з етики спілкування, можливістю оволодіння цими знаннями безпосередньо під час проведення тренінгу. Також, у рамках тренінгу буде представлена та інсталювана учасниками тренінгу низка подій, які можуть траплятися (та найчастіше трапляються) у консультативному процесі та відпрацьовувалися можливості етичного врегулювання цих ситуацій як з боку психолога-консультанта, так і зі сторони пацієнта.

На основі виділених та досліджених у попередньому розділі структурних складових професійної етики сучасного психолога: етика вербального спілкування (змістовий аспект: мовна етика монологічного, мовна етика полілогічного та мовна етика діалогічного спілкувань); етика окремих професійних дій невербального характеру, такі як: етика зовнішнього вигляду та організації робочого місця (формотворчий аспект), етика жестів, рухів та міміки, та з урахуванням даних експериментального дослідження

стану сформованості етичної компетентності у спілкуванні сучасного психолога-консультанта, нами визначена структурно змістова побудова «Тренінгу розвитку компетентності етичного спілкування суб'єктів консультаційного процесу», що дозволяє найбільш повно, різноаспектно активізувати процес етичного розвитку сучасного психолога-консультанта та потенційних пацієнтів, як суб'єктів консультаційного процесу, та зорієнтувати їх на найбільш вагомій та значущій елементи етики вербального та невербального спілкування.

Визначений нами зміст тренінгу етичної компетентності у спілкуванні суб'єктів консультаційного процесу був розроблений та має на меті експериментальну апробацію як стартового проекту у Київському Національному Лінгвістичному університеті та для приватних психологів зокрема. Запланована тривалість тренінгу - дві зустрічі на тиждень, загальна тривалість - 1 місяць (8 годин).

Представимо основний зміст базових компетентностей які будуть обговорюватися та оцінюватися у нашому «Тренінгу...», що мають засвоїти суб'єкти консультаційного процесу та апробувати у власній діяльності як елементи підвищення ефективності досягнення певних завдань у просторі консультативного процесу й задля створення своєрідного комфортного поля для власної особистості.

До основних складових етичної компетенції з вербального та невербального спілкування суб'єктів консультативного процесу відносимо:

1. Обізнаність з історії розвитку етикету спілкування;
2. Формування власної світоглядної позиції психолога-консультанта щодо етичної поведінки як необхідної умови успішності психолога у професії, та обговорення-коригування цієї позиції з студентами - потенційними пацієнтами;
3. Прагнення психолога демонструвати професійно-зразкову модель етично виваженої поведінки під час спілкування з пацієнтами, та

як наслідок прагнення пацієнта демонструвати зразкову модель етично-унормованої особистості;

4. Володіння наступними базовими етичними знаннями та практичними навичками з:

- Етики привітань;
- Етики ділового одягу та організації робочого місця;
- Етики невербального спілкування;
- Етики самоосвіти.

Методика організації тренінгу передбачає:

а) Проведення онлайн зустрічей – дискусій стосовно норм з етичного спілкування в сучасному консультативному просторі;

б) апробацію дії психологічних законів невербального впливу певних норм та правил поведінки (н-д, сірий колір костюма створює ефект демократично налаштованого співрозмовника, який здатний створити «необхідний» фон іншому, прийняти його точку зору);

в) проведення *Дидактичного тренінгу* або *психодрами*, з метою усунення неадекватних емоційних реакцій, відпрацювання соціальних позицій, більш глибокого самопізнання. Зміст цього полягає у створенні та вирішенні конкретних етико-педагогічних ситуацій які визначаються заздалегідь.

Психодрама відпрацьовується з трьох етапів:

1. Підготовчий (визначення сфери конфлікту з етичним «навантаженням», планування сценарію дійства, розподіл ролей, виготовлення найпростіших костюмів, пошук необхідних сценічних атрибутів тощо);

2. Основний (драматизація розпочинається без репетицій, психолог стимулює гру акторів в разі потреби, зупинка відбувається при отриманні необхідного результату);

3. Аналітичний (після зупинки всі залишаються на своїх місцях, почуття кожного стають предметом обговорення, глядачі коментують побачене і дають йому оцінку, з'ясовуються причини етичного конфлікту і можливості його усунення);

г) відпрацювання у власній професійній (психологу-консультанту) та соціальній (студенту-пацієнту) діяльності певних норм, етичних правил поведінки та ретроспективний аналіз власної поведінки.

У дослідженні нами розроблені *критерії* сформованості етичної компетентності суб'єктів консультаційного процесу, а саме: *мотиваційний, знаннєвий та практично-діяльнісний*. У ході формувального експерименту (на початку та на етапі завершення) будуть проведені контрольні замірювання заявлених компетенцій за трьома критеріями. По кожному критерію учасникам експерименту виставлялась бальна оцінка (від 1 до 5 балів) Гіпотеза результатів завершального етапу експерименту така, що, у більшості учасників планується позитивні зміни по всім трьом критеріям. Відтак, «Тренінг розвитку компетентності етичного спілкування суб'єктів консультаційного процесу» має стати досить вдалою формою організації підвищення компетентності з питання етики спілкування у діаді «психолог-пацієнт». Тренінг є логічним елементом реалізації сучасних психологічних ідей щодо організації самоосвіти особистості пацієнтів та психологів-консультантів, та сприятиме підвищенню ефективності роботи фахівців психологічного профілю та сприятиме покращенню ефективності та якості проведення консультативного процесу.

ВИСНОВКИ ДО ТРЕТЬОГО РОЗДІЛУ

Запропонований у розділі «Тренінг розвитку компетентності етичного спілкування суб'єктів консультаційного процесу» ураховує основні проблемні ситуації у професійній діяльності психолога-консультанта, що часто стають предметом виникнення етичних конфліктів у сучасному психологічному процесі. Вагомого внеску зазнає проведення онлайн тренінгу, завдяки якому студенти, як потенційні пацієнти та викладачі-практики матимуть можливість бути учасниками певних спеціально створених етико-психологічних ситуацій, їх вирішення та обговорення. Зміст тренінгу передбачає оволодіння базовими етичними знаннями та практичними навичками як для психолога так і для пацієнта. Ознайомлення з етикетом спілкування, обговорення ідеї того, що етика спілкування психолога є умовою його професійної успішності, виявлення взаємозв'язку в прикладі етично-унормованої поведінки та бажанням цій поведінці слідувати, тощо, буде дуже актуальними та якісними знаннями для сучасних психологів та студентів, як потенційних психологів, та тих, хто здобуває кваліфікацію психолога. А формат буде зручним як і для психологів так і для потенційних пацієнтів, адже матиме на меті проведення зустрічей з будь-якого куточка світу.

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ

Кардинальне реформування життя українського суспільства, яке відбувається в умовах глобальної інтеграції у світовий освітній простір, впливає на утвердження таких суспільних й особистісних цінностей, як свобода, відповідальність, повага до людини. Це зумовлює інтенсивне поширення в психологічній практиці гуманістично зорієнтованих підходів і технологій, спрямованих на розвиток всіх учасників консультаційного процесу, активізацію їх творчих можливостей, зростання професійної ерудиції психологів-консультантів та їх загальної культури, основою якої стає етичний професійний розвиток. Проведене дослідження дало змогу зробити такі висновки:

1. Історико-філософський аналіз джерел етики психолога показав, що етична ідея гармонізації відносин людей була закладена вже у вченнях давніх філософів і педагогів, які намагались осмислити специфічні проблеми, що виникають у взаємодії суб'єктів спілкування. Вивчення загальних філософсько-історичних тенденцій, поглядів окремих діячів на етичну складову професії психолога (сутність морально-етичних відносин, найістотніші риси характеру психолога, морально-етичне ставлення до професії психолога у суспільстві, закони та правила морально-етичних стосунків у діаді «психолог-пацієнт» тощо) дозволило визначити етику психолога як багатофункціональну систему впливу на людину в сучасному консультативному просторі та виявити низку істотних характеристик структури цього феномену.

2. Вивчення особливостей та змісту професійної етики психолога-консультанта в умовах сучасного консультаційного процесу дозволило з'ясувати, що *етична освіченість* психолога будується на засадах філософії, етики, естетики, психології, психотерапії, що орієнтують психолога-консультанта на активну, гуманну позицію у професії, дотриманню правил перемоги Добра

над Злом, як основних понять людської моралі. При цьому слід зауважити, що дія абсолютної більшості сучасних морально-етичних правил поведінки людини у суспільстві, як довело проведене нами дослідження, спрямована саме на вектор добротворення, та примноження позитивних можливостей людини.

Як досить важлива складова професійності сучасного психолога, етика психолога віддзеркалює духовність і моральність фахівця, його внутрішню культуру, здатність приймати адекватні моральні рішення та діяти відповідно до норм професійної етики. Саме це дозволяє психологу-консультанту визначити ставлення до своїх професійних обов'язків і, передусім, до людей, з якими він контактує. Дозволяє відчутти глибину та унікальність своєї професії, зрозуміти її філософську загальнолюдську сутність як професії, що зорієнтована у майбутнє.

Визначені у дослідженні змістові складові професійної етики психолога (етика вербального спілкування, етика невербального спілкування, етика зовнішнього вигляду та організації робочого місця або етика зовнішнього іміджу) відображають її як складне особистісне явище, що поєднує в собі різні аспекти свідомої та підсвідомої поведінки людини.

3. Дослідження стану сформованості етичної компетентності психолога-консультанта, яке проводилось за допомогою різноманітних методів дослідження (спостереження, бесіди, анкетування, проведення «Психодрами», інтерв'ю з метою вивчення професійно-етичної поведінки психологів та статистичний аналіз отриманих результатів констатувального дослідження тощо) дало змогу підтвердити надзвичайно високу актуальність та вмотивованість до етичних типів поведінки у психологів та потенційних пацієнтів; розуміння ними важливості та ефективності дотримання етики відносин у консультаційному середовищі та достатнє розуміння того факту, що закони етики однаково позитивно впливають на усіх учасників взаємодії. У ході констатувального дослідження виявлено певну інформаційну необізнаність з питань сучасної етики та психології ділового спілкування,

недостатню інформованість щодо невербального етикету та законів його дії на психолога та пацієнта та необхідність використання у психологічному процесі так званого «захисного етикету».

4. Як показало проведене дослідження, однією з найефективніших форм удосконалення професійної етичної компетентності вербального та невербального спілкування психолога-консультанта є «Тренінг розвитку компетентності етики спілкування суб'єктів консультаційного процесу». Запропонований тренінг, як елемент освіти психолога та потенційних пацієнтів, що має психотерапевтичний, розвивальний ефект у особистісному та професійному становленні психолога, спрямований на формування етичних компетенцій з етичних норм та правил організації себе у сучасному професійному просторі. «Тренінг...» може бути рекомендовані для подальшої розробки та впровадження у систему самоосвіти психологів та студентів освітніх закладів різних рівнів, з метою формування культури "малоконфліктної" поведінки.

ДОДАТОК А

1. “Пацієнт постійно запізнюється на консультації”.
2. “Пацієнт просить конкретного шляху для розв'язання його проблеми.”
3. “Пацієнт просить психолога подзвонити його рідним та підтвердити, що вартість консультації вдвічі більша, ніж вона справді є.”
4. “Пацієнт різко змінює тему консультування, та поводить себе зверхньо.”
5. “Пацієнт з підозрою на психічну хворобу, відмовляється відвідати психіатра. У психолога є номер його близької людини. Чи повідомити їй?”
6. “Пацієнт має регулярно приймати ліки для покращення психічного стану. Проте у психолога з'явилася підозра, що пацієнт не виконує цього. Родичі пацієнта не знають про ліки, за проханням пацієнта. Чи зв'язатися з родичами?”
7. “Психолог каже, що “все що відбувається в твоєму житті - лише твоя вина”.
8. “Психолог сказав стати на коліна та просити допомоги в нього”.
9. “У пацієнтки проблеми з особистим життям, довгий час не складаються відносини ані з ким. На консультації їй психолог порадив зустрічатися з багатьма хлопцями, обумовлюючи це тим що вона себе зажато поводить”.
10. “Після завершення сеансу психолог-жінка сказала пацієнту-хлопцю “Можливо ти нарешті допоможеш одягнути мені пальто, чи й будеш далі так стояти?”.

ДОДАТОК Б

Анкету для психологів

Опитування для викладачів-психологів

Доброго дня шановний респонденте!

Запрошуємо Вас взяти участь у нашому дослідженні присвяченому етиці поведінки психолога-консультанта та відповісти на декілька питань.

Дякуємо!

juliafediji@gmail.com (без совместного доступа)

[Сменить аккаунт](#)

*** Обязательно**

1. Яким ви собі уявляєте ідеального психолога? Які риси його характеру, якими елементами поведінки він повинен володіти? *

Мой ответ

2. Яким Ви уявляєте собі ідеального пацієнта? Які риси його характеру, якими елементами поведінки він повинен володіти? *

Мой ответ

3. Які риси та елементи поведінки Ви хотіли б змінити в собі? *

Мой ответ

Отправить

Очистить форму

Анкета для студентів

Анкета для студентів

Доброго дня шановний респонденте!

Запрошуємо Вас взяти участь у нашому дослідженні присвяченому етиці поведінки психолога-консультанта та відповісти на декілька питань.

Дякуємо за участь!

 juliafediji@gmail.com (без совместного доступа)
[Сменить аккаунт](#)

*** Обязательно**

1. Яким ви собі уявляєте ідеального психолога? Які риси його характеру, якими елементами поведінки він повинен володіти? *

Мой ответ

2. Яким Ви уявляєте собі ідеального пацієнта? Які риси його характеру, якими елементами поведінки він повинен володіти? *

Мой ответ

3. Які риси та елементи поведінки Ви хотіли б змінити в собі? *

Мой ответ

Отправить

Очистить форму

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Аронстон Э. Социальная психология. Психологические законы поведения человека в социуме / Э. Аронстон, Т. Уилсон, Р.Эйкерт. – СПб. : Прайм-еврознак, 2002. – 435 с.
2. Бербешкина З.А. Совесть как этическая категория. – М., 1986. – 101с.
3. Бондаренко А.Ф. Психологическая помощь: теория и практика: Учеб. пос. для студентов ст. курсов психол. фак. – К.: Укртехпрес, 1997. – 216с.
4. Вачков И.В. Введение в профессию «психолог»: Учеб. Пособие / Под ред. И. Б.Гриншпуна. – 3-е изд., стер. – М. – Издательство Московского психолого-социального института; Воронеж: Издательство НПО «МОДЭК», 2004. – 464с.
5. Динамика ценностей в социальной работе / Под ред. Стивена Шардлоу. К., 1996. 206с.
6. Дробницкий О.Г. Понятие морали: Историко-критический очерк. М., 1974. С.349-374.
7. Долгина Е. С., Веснина М. А. Интервью: понятие, цель, задачи, функции//Молодой ученый. — 2015. — №7. — С. 1109-1111.]
8. Дубровина И.В. Школьная психологическая служба. – М.: Педагогика, 1991. – 232с.
9. Ермоленко А.Н. Этика ответственности и социальное бытие человека (Современная немецкая практическая философия). – К., 1994. – 200с.
10. Этика : навч. посіб. / [В.О.Лозовий, М.І.Панов, О.А.Стасевська та ін.] ; за ред. В.О.Лозового. – К. : Юрінком Інтер, 2004. – 224 с
11. Этика : навч. посіб. / [Т.Г.Аболіна, В.В.Єфименко, О.М. Лінчук та ін.]. – К. : Либідь, 1992. – 328 с.
12. Этический кодекс психолога / Психолог. – 2004. – №43 (139). – С.1-4 (вкладка).
13. Заболотна В. О. Регулятивний потенціал духовно-етичних цінностей в умовах глобалізації : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд.

- філософ. наук : спец. 09.00.07. «Етика» / В.О.Заболотна. – К., 2007. – 14с.
14. Зеленкова И.Л. Основы этики. – Мн., 1998.
 15. Золотухина-Аболина Е.В. Курс лекций по этике. – Ростов н/Д., 1999.
 16. Каган М.С. Философская теория ценности / М.С.Каган. – СПб., 1997. – 205 с.
 17. Каган М.С. Мир общения: Проблема межсубъектных отношений. – М., 1988. – 319с.
 18. Кан М. Между психотерапевтом и клиентом: новые взаимоотношения. – СПб.: Б.С.К., 1997.
 19. Климов Е.А. Общечеловеческие ценности глазами психолога-профессиоведа // Психологический журнал. Т.14. – 1994. – №4. – С.130-136.
 20. Колтунович Т. А. Этичный кодекс психолога : навч.-метод. посіб. / Т. А. Колтунович; Чернів. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича. - Чернівці : Рута, 2007. - 232 с.
 21. Конвенция о правах ребенка. Одобрена генеральной Ассамблеей ООН 20.11.1989г. вступила в силу в СССР 15.09.1990г. // Обухова Л.Ф. Детская (возрастная) психология. Учебник. – М.: Роспедагенство, 1996. – С.366-368.
 22. Конвенция Совета Европы о защите личности в связи с автоматической обработкой персональных данных (Конвенция Совета Европы о защите личности в связи с автоматической обработкой персональных данных. Страсбург, 28 января 1981г.)
 23. Малахов В. Етика : курс лекцій : навч. посіб. / В.Малахов. – К. : Либідь, 1996. – 304 с.
 24. Малахов В.А. Етика: Курс лекцій: Навч. посібник. – К.: Либідь, 2004. – 384с.
 25. Малахов В. Етика спілкування : навч. посіб / В.Малахов. – К. : Либідь, 2006 р. – 400 с.

26. Мур Дж. Принципы этики. – М., 1984. – С.66-79.
27. Нормы профессиональной этики для разработчиков и пользователей психоаналитических методик. Стандартные требования к психологическим тестам. – Ярославль: «Дебют», 1991. – 18с.
28. Психология человека от рождения до смерти / [под ред. А. А. Реана]. – СПб. : прайм-ЕВРОЗНАК, 2001. – 656 с. – (Серия «Психологическая энциклопедия»).
29. Положення про психологічну службу системи освіти України (03.05.1999)
30. Протанская Е. С., Семенова С. В., Ходаковская. О. В. Профессиональная этика психолога: [учеб. и прак-м для академ. бакалаврата]. М. : Юрайт, 2016. – 233 с.
31. Профессиональный кодекс этики для психолога. Бонн, ФРГ // Вопросы психологии. – 1990. – №6.
32. Рабочая книга практического психолога: Технология эффективной профессиональной деятельности // Под ред. А.А.Деркача. – М.: Изд.дом «Красная площадь», 1996.
33. Рыбкина, В.В. О психологических методах исследования [Текст] / В. В. Рыбкина, Н. В. Турковская // Современные научные исследования: актуальные вопросы, достижения и инновации: сборник статей III Международной науч.-практ. конференции / Под общ. ред. Г.Ю.Гуляева - Пенза: МЦНС "Наука и просвещение". - 2017. - с.185-187.
34. Социальные и этические аспекты психологической диагностики. Этический кодекс психолога-диагноста / Акимова М.К., Берулава Е.М. Психологическая диагностика детей и подростков: Уч. пос.для студ. / Под ред. Гуревича К.М., Борисовой Е.М. М.: Международная педагогическая академия, 1995, – С.270-280.
35. Хартия прав человека: Всеобщая Декларация прав человека (Принята Генеральной Ассамблеей ООН 10 декабря 1948г.)

36. Шелер М. Формализм в этике и материальная этика ценностей. Избранные произведения. – М., 1994. – С.259-337.
37. Этические стандарты для психолога. – Мадрид. Испания, 1987 // Вопросы психологии. – 1990. – №5. – С.158-162.
38. Этические стандарты психолога //Американский психолог.– 01.1963 // Вачков И.В. Введение в профессию «психолог»: Учеб. пособие – М.: Изд-во Московского психолого- социального института; 2004. – 464с.

Веб-ресурси:

39. Долженко Ю. Ю. Онлайн анкетирование как современный и эффективный способ исследования.: электронный ресурс. URL: <http://cyberleninka.ru/article/n/onlayn-anketirovanie-kak-sovremennyy-i-effektivnyy-sposob-issledovaniya> Загл. с экрана. Яз. рус.,(дата звернення 14.05.2021)
40. Южакова О. С. Методы психологического исследования.: электронный ресурс. URL: <http://nsportal.ru/vu/fakultet-pedagogicheskogo-obrazovaniya/osnovy-psikhologii/leksiya-1-metody-psikhologicheskogo-is> Загл. с экрана. Яз. рус.,(дата звернення 12.05.2021)
41. Психологический портал.ру. Методы в психологии по Б.Г.Ананьеву: электронный ресурс. URL: <http://www.anypsy.ru/content/metody-v-psikhologii-po-bgananevu>. Загл. с экрана. Яз. рус.,(дата звернення 13.05.2021)
42. Основні методи наукового-психологічних досліджень: веб-сайт. URL: https://web.posibnyky.vntu.edu.ua/icgn/8prishak_osnovy_psiholog_pedagogiki/24.htm (дата звернення: 17.09.2021)
43. Етичний кодекс психолога: веб-сайт. URL: <http://nsj.gov.ua/files/1448287570Етичний%20кодекс%20психолога.docx.pdf>

44. Этические проблемы консультирования: веб-сайт. URL: https://studme.org/20080215/menedzhment/eticheskie_problemy_konsultirovaniya (дата звернення: 15.05.2021)
45. Этические стандарты психолога, принятые американской психологической ассоциацией: веб-сайт. URL: https://bookap.info/genpsy/bachkov_vvedenie_v_professiyu_psiholog/gl139.shtm (дата звернення: 7.04.2021)
46. Колтунович Т. А. Этичний кодекс психолога : навч.-метод. посіб. / Т. А. Колтунович; Чернів. нац. ун-т ім. Ю.Федьковича. - Чернівці : Рута, 2007. - 232 с. URL: <http://medbib.in.ua/etichniy-kodeks-psihologa654.html> (дата звернення: 20.06.2021)